

2023 • 9

LXXVI. évfolyam • szeptember

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 5 lej

Tartalom

Benkő Levente: Visszafejlés? 3

művelődés – 75

Galántha H. Judit: A dardzsilingi temetőben 4
K. Kiss Gyöngy: A kolozsvári osztóbírák intézménye 7

kérdező

Korpa Tamás: „Még a holt lelkek is segítségünkre sietnek”.
Beszélgetés Gergely Istvánné Tőkés Erzsébettel,
a Házsongárd Alapítvány igazgatójával 11

közösség

Szima Csilla: Betekintés az Ipoly menti palóc világba 19

galéria

Zilahi Nono: Botár László festői gesztusrendszere 22

könyvesház

Keresztes Ildikó: Ostinato 25

hétköznapi hőseink

Bálint Csenge Klára, Hankó Zsombor, Kovács András Apor:
„Az oltár gótikus stílusban építendő”.
Kupcsay János élete és munkássága (2.) 27

Lapszámunk szerzői:

Bálint Csenge Klára – diák, Négyfalu
Galántha H. Judit – író, rádiós szerkesztő, Montréal
Hankó Zsombor – diák, Pürkerec
Keresztes Ildikó – tanár, régizénész, Nagykároly
K. Kiss Gyöngy – történész, szerkesztő, Kolozsvár
Korpa Tamás – költő, irodalomtörténész, Vámpércs
Kovács András Apor – diák, Négyfalu
Szima Csilla – tanár, Kolozsvár
Zilahi Nono – képzőművész, Kolozsvár

A címlapon Botár László Ünnepe című festménye (részlet). A hátsó borítón palóc kendő megkötte, hátulról. Szima Márton felvétele.

Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott, valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság
Erdélyi Magyar Havilap

Visszafejlesztés?

„**A** román hatóságok meg akarják szüntetni a Művelődés című folyóiratot. Bukaresti források beszámolnak arról, hogy intézkedés történt a Művelődés c. folyóirat megszüntetésére. A hatóságok két lehetőséget mérlegelnek. Az egyik szerint a Művelődés a hasonló profilú román nyelvű folyóiratba olvadna be, ahol a jövőben néhány oldalt bocsátanak a magyar anyag rendelkezésére. A másik lehetőség, hogy a folyóiratot a jelenleg hetente megjelenő A hét mellékletévé fokozzák le. Megjegyezzük: bármelyik intézkedést foganatosítják majd a román pártszervek, eredménye mindenképpen a romániai magyarság újabb kulturális jogfosztása lesz. A mai román rezsim arroganciájára mi sem jellemzőbb, mint hogy a Művelődés megszüntetésének gondolatát a budapesti Kulturális Fórum megkezdésének időpontjában szivárogtatták ki.” Ezt írta 1985. október 13-i, 1985/81. számú jelentésében a Hungarian Press of Transylvania/Erdélyi Magyar Hírügynökség. A 2019 áprilisában mindössze 68 évesen elhunyt amerikai magyar jogász és emberjogi aktivista, édesapja révén felvidéki, édesanyja révén erdélyi kötődésű Hámos László társalapításában 1976-ban létrejött, az ő elnöke alatt működő Magyar Emberi Jogok Alapítvány (Hungarian Human Rights Foundation, közismertebb rövidítéssel: HHRF) terjesztette annak idején az említett hírügynökség anyagait.

Abban az időszakban történt mindez, amikor a Ceaușescu nevével fémjelzett romániai nacionál-kommunista diktatúra fénykorát élve dühöngött, és a kinti/benti világ dolgairól csak a szinte hermetikusan lezárt és szigorúan ellenőrzött hivatalos belföldi hírcsatornák megkerülésével lehetett értesülni/értesíteni. Aki nem élte, és a saját bőrén nem tapasztalta meg azokat az időket, nehezen vagy egyáltalán nem érti – mert nincs, ahonnan és ahogyan értenie –, hogyan volt lehetséges például az, hogy a Bánk bán és a Hunyadi László klasszikus magyar nemzeti operaművekkel együtt az összes magyar daljátékot és operettet törölték a Kolozsvári Magyar Opera és minden más romániai hasonló kulturális intézmény műsorából. És miért vették őrizetbe 1984 novemberében azokat az embereket, akik halottak napján, a marosvásárhelyi Postaréten a Székely mártírok emlékművére virágot vittek. S hogy az aradi határátkelőnél miért vezették be az általános testi motozást. S hogy 1985-ben miért szüntették be a nemzeti kisebbségek nyelvén sugárzó rádióstúdiók műsorát. Hozzáteszem: államiakat, mert akkor más nem volt. Ebbe a csomagba tartozott a Hungarian Press of Transylvania/Erdélyi Magyar Hírügynökség fentebb idézett híre a Művelődés tervezett és meg is valósított beszűntetéséről. Az erdélyi német nyelvű „testvérlappal”, a Volk und Kulturral együtt.

Az 1989 után újraindult Művelődés főszerkesztője, Mezei József pontosan fogalmazott a Miért szűntünk meg? című vezércikkében 1990 februárjában: „ezek a szerény, kis példányszámú, közművelődési folyóiratok igazság szerint jóval régebről képeztek szálkát a sajtópolitika ügybuzgó irányítói szemében. Egyszerűen azért, mert a romániai magyar és német művelődési életet, népi kultúrát, anyanyelvi ismeretterjesztést, helytörténeti-történelmi témákat felölelő hagyományos rovataikban egészében véve ápolták, élesztették a nemzeti kisebbségi öntudatot. Ekként, emiatt kellett eltűnnie, formális ürügy híján is, a szemhatárról a Művelődésnek és a Volk und Kultur-nak. Sajtótermékeink közül elsőként. S mindjárt oly módon, hogy példázzák is egyúttal a kisebbségi nyelven létező időszakos kiadványoknak és intézményeknek, bárminemű fórumoknak szánt közeljövőben sorsát.”

Távol áll tőlem párhuzamba állítani az 1985. évi merényletet és a takarékos gazdálkodás ürügyén a helyi, illetve megyei fennhatóság alatt működő kulturális intézmények átszervezésére tett minapi kísérletet. A két eset közös vonása nem ugyanaz, hiszen míg 1985-ben politikai szempontok határozták meg az intézkedést, addig most, 2023-ban gazdasági szempontok mentén tervezik (tervezték?) – 1989 után nem először! – azt az átszervezést, amely az érintett kulturális intézmények megszünését sem zárja ki. És nemcsak a nemzeti kisebbségek, hanem a többségi román nemzet műhelyeit is érinti! A kormány által közzétett terv láttán az önkormányzati szféra, a hatáskörük alá tartozó színházak és múzeumok azonnal reagáltak, a kulturális sajtó is tett lépéseket, és a jelek szerint az átszervezést elhalasztják.

Ezer érv szól a kulturális intézmények felettébb hasznos volta mellett. Egyet emelek ki csupán: a kultúra pénzben nem mérhető. Hiánya a funkcionális írástudatlanság, a gyökértelen, orránál fogva vezetett fogyasztói massa ijesztő méreteiben annál inkább.

Budapesti Magyar Hírügynökség

Galántha H. Judit

A dardzsilingi temetőben

Galántha H. Judit 1944. szeptember 12-én, a második világháború viharos napjaiban a Bács-Kiskun megyei Tompán értelmiségi családba született. Innen egyhetes korában ágyútalpon, közvetlenül a frontvonal mögött, életveszélyes körülmények között, mintegy két hétig tartó utazás során jutott el szüleivel együtt Pécsre. Itt végezte iskoláit, s röviddel gimnáziumi tanulmányai után került a Magyar Rádió pécsi stúdiójához bemondónak. A rádió munkatársaként hagyta el 1968-ban Magyarországot, s meglehetősen kalandos úton – Franciaországon és Svájcra át – került Kanadába, ahol a francia és az angol nyelvek elsajátítása mellett nemcsak dolgozott, de BSc-diplomát is szerzett az Université de Montréalon. 1976-ban lett a Kanadai Nemzetközi Rádió munkatársa, ahol előbb szerkesztő, utóbb pedig éveken át a magyar nyelvű műsorok felelős szerkesztője volt, egészen a program, 1991 tavaszán történt felszámolásáig. Azóta háromnyelvű fordítóként, tudósítóként dolgozik, s az utazás, a tájékozódás mellett továbbra is az írásnak szenteli minden idejét.

„Úgy érzem, azon szerencsések közé sorolhatom magam, akiknek életére – Kőrösi Csoma Sándorhoz hasonlóan – az óriási kalandok sorozata jellemző! – vallja önéletrajzában Galántha H. Judit. – Ha azt veszem, már maga az élet egy nagy kaland, de hogy ezen belül ennyi mindent láthattam, tapasztalhattam a nagyvilágban, ezt igazán kiváltságosnak érzem. Igaz, nagy erőfeszítések, nem egyszer áldozatok előzték meg életem kalandos eseményeinek pozitívra váltását. Ám a fáradozás egyáltalán nem volt hiábavaló, mert eközben nemcsak én gazdagodtam, de majdnem mindent sikerült is továbbadnom az eredményből. S ez a legfontosabb!”

Alább részletet közlünk a szerző hosszabb, kéziratos riportkönyvéből, amely a legfrissebb tudósítás Dardzsilingből.

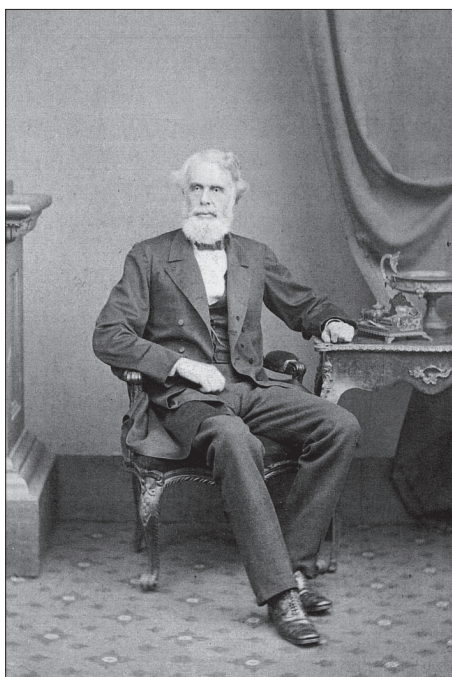
„Kőrösi Csoma Sándor dardzsilingi célja ma már nincs meg. Bejárata azonban Szilágyi Ferencnek, az Így Élt sorozatban megjelent *Kőrösi Csoma Sándor* című könyvében szerencsére meg van örökítve. A házat néhány éve lebontották. Helyét tábla nem jelzi. Mégis sokan tudják, merre van, pedig fogalmuk sincs filológusunk rendkívülit alkotó munkásságáról. Úgy tűnik, 1990-ben még mindig a magyar tudós a város leghíresebb polgára.

Csomában 1842 tavaszára érlelődött meg az elhatározás, hogy minden további halogatás nélkül ismét vándorbot ragadva Lhászába igyekezzen, s az ottani könyvtárban végre beszerezze a magyar őstörténetre vonatkozó, általa oly nagyon áhított adatokat.

Tudta, hogy az adott politikai helyzetben Tibet idegenek előli tudatos és teljes elzárkózása, az állandó angol terjeszkedési próbálkozások nem jelentik a legkiválóbb ajánlólevelet, de – bízva saját nyelvtudásában és korábbi zanglai, phuktáli és kanami éveinek buddhista múltjában – azt remélte, hogy a szikkimi király szerzetessé lett fián keresztül megszerezheti az oly hánított beutazási engedélyt. Kalimpongon és Gangtokon – a mai Szikkim fővárosán – át ment volna Lhászába, ám biztonságosabbnak látta, hogy Dardzsilingben várja be az engedélyt.

Kőrösi Csoma Sándor Kalkuttából a Terái-vidék maláriát terjesztő mocsarain áthatolva érte el Dardzsilinget 1842. március 24-én. A tavasz, a virágba borult fák, bokrok, a hátteret szolgáló Himalája örök hó borította magas csúcsai: a Kancsendzönga és a Csomolungma pompás látvány lehetett! Ma is az, bár az akkori Dardzsiling – ellentétben a maival – Kőrösi Csoma érkezésekor még csak egy kis hegyi állomás volt.

A körzet kormányfelügyelőjében és politikai tisztjében a korábban már jól ismert orvost, Archibald Campbellt fedezte fel vándorló tudósunk, vele először 1831-ben Szimlában találkozott. Akkor még egyikük sem gondolta volna,

Dr. Archibald Campbell (1805–1874),
Kőrösi utolsó napjainak krónikása.
Kép: Wikipédia

*

Kőrösi Csoma Sándor sírja Dardzsilingben, 1975-ben. Kép: Fortepan/Fortepan

hogy Campbell lesz Csoma utolsó napjainak krónikása.

Tőle tudjuk, hogy Csoma április 6-án ágyának dőlt, 7-től kezdve már hullámozott a láza, 10-én elvesztette öntudatát, és 11-én hajnali 5-kor minden haláltusa nélkül halt meg. A halál okát Campbell maláriában állapította meg.

Kőrösi Csoma Sándort 1842. április 12-nek reggelén temették el a dardzsilingi angol temetőben. A temetésen szinte minden ittlevő európai megjelent. A végtisztességet maga a kormányfelügyelő, Campbell doktor adta meg neki.

Érdekes azonban, hogy Dardzsilingbe érkezésekor, március 24-én Kőrösi Csoma Sándor még teljesen egészségesnek látszott, s csak április 6-ra gyengült le igazán. Valahogy hosszúnak tűnik a két dátum közötti tünetmentes időszak. Talán ezért is vetődött fel orvosi körökben halála okának a megkérdőjelezése.

Dr. Nagy Gyula, a magyar *Orvosi Hetilap* egyik számában részletesen foglalkozik az utóbbi években nyilvánosságra került újabb adatok alapján Csoma halálának egy más lehetőségével. A cikk írója orvosi-földrajzi tényekre hivatkozással azt a gondolatot veti fel, hogy a '70-es évek közepén nyilvánosságra került természetes arzénszennyezésre

vonatkozó adatok szerint nagyon is elképzelhető: Kőrösi Csoma Sándor halálát nem malária, hanem arzénmérgezés okozta.

A természetes eredetű arzénszennyeződés ugyanis hosszú időn át hatva különféle módon károsítja nemcsak az ilyen területen élők egészségét, de főleg az ideiglenesen ott-tartózkodókat is. A vidék, ahol Csoma hosszabb időt töltött, már a múlt század húszas éveiben arzéntartalmú lehetett. Közismert tény, hogy a tibetisztika megalapítójának fő tápláléka a tealeves volt, amit viszont hosszú ladakhi tartózkodása során csak ebből az arzénnal szennyezett vízből készíthetett.

Mivel az angol-tibeti szótár szerzője, az első tibeti nyelvtan összeállítója több évet töltött ezen a vidéken, hosszabb időn át tartó arzénexpozíciónak lehetett kitéve. A cikk írója sajnálatos állapotban állapítja meg, hogy vándorló tudósunk leveleiben, feljegyzéseiben nem sok, az egészségi állapotára utaló adat szerepel.

Dr. Nagy feltételezése szerint Csoma egészségromlásának a kezdete mindenképpen az 1835 utáni időszakra tehető. Erre utaló adatnak számíthat Schoepf Ágoston elég késői, 1842-ben kelt levele.

Nem lehetetlen, hogy maga Kőrösi Csoma Sándor is érezte egészségi állapotának hanyatlását, s ezért vált számára oly hirtelen fontossá lhászai látogatásának lebonyolítása.

Dr. Campbell két nappal tudósunk halála előtti feljegyzésében beesett, aggodó kifejezésű, sárga arcról tesz említést. Dr. Nagy Gyula szerint „azt, hogy Kőrösi Csoma Sándor sárga arcszínét mi okozhatta, a malária egyedül, egyéb trópusi betegség májszövődménye, esetleg arzénos májcirrhosis, vagy esetleg ezek kombinációi, csak találgathatjuk. Mindenesetre Campbell e feljegyzett szavai jelentik az egyetlen olyan adatot, amely esetleg arra utalhat, hogy a nagy magyar tudós nemcsak arzénexpozíciónak volt kitéve, de tényleg arzénkárosodást is elszenvedett.”

A szerző pontosan az utóbb nyilvánosságra került orvosi-földrajzi adatok alapján látja elfogadhatónak egy arzénos májcirrhosis lehetőségét, és arra a következtetésre jut, hogy az arzénkárosodás valamely típusa valamilyen formában szerepet játszhatott Kőrösi Csoma Sándor egészségének romlásában, esetleg halála kiváltásában.

Csoma halálának igazi oka ilyen távlatból, gyakorlati tények hiányában, a csontok mindenre kiterjedő vizsgálata nélkül nem állapítható meg. A magyar vándor halálának oka végeredményben közömbös az utókorra nézve, hiszen életműve, a modern tibetológia megalapozása, elvitathatatlanul az övé, és mérföldkönek számító eredmény.

**...adatok szerint
nagyon is elképzelhető:
Kőrösi Csoma Sándor
halálát nem malária,
hanem arzénmérgezés
okozta.**

Lázás pillanatok előzik meg a „találkozást”. Virágot viszek a magam nevében, és a megbeszélések értelmében kavicsot a Zürichi Történelmi Egyesület részéről. Ez az elképzelés. A rideg valóság azonban az, hogy virágot vásárolni Dardzsilingben egyszerűen nem lehet, mert nincs virágárus az egész városban. Úgy látszik, mindenki a saját kertjéből elégíti ki ez irányú szükségleteit, ám ez rajtam nem segít. Na, most aztán mit csináljak? – toporgok és sopánkodom félhangosan, mire fiatal, tibeti származású vezetőm szeme hirtelen felragyog! Térül-fordul és néhány perc

A Kőrösi Csoma Sándor-szobor a marosvásárhelyi Vársétányon, 1978-ban. Dabóczi Mihály 1943-ban leplezett alkotása. Kép: Fortepan/Sóti Ákos

múlva kis csokor virágot nyom mar-
komba azzal, hogy az édesanyja szíve-
sen küldi...

**Az út menti
villanyoszlopon nyíllal
ellátott tábla jelzi
a városka leghíresebb
emberének nyughelyét,
ami közvetlenül az út
felett van a hegyoldalban.**

A dardzsilingi régi angol temetőt ma
a forgalmas lebongi út szeli ketté. Az út
menti villanyoszlopon nyíllal ellátott
tábla jelzi a városka leghíresebb embe-
rének nyughelyét, ami közvetlenül az
út felett van a hegyoldalban.

Kőrösi Csoma Sándor sírja na-
gyon megható látvány, ugyan a rajta
levő egyetlen, csúf tábla kifejezetten

hangulatromboló. Amint azt Mártonffy
András a *Kapu* 1990. július–augusztusi
számában felveti, bizony a tibetológia
világhírű úttörőjének a sírjáról 1992. áp-
rilis 11-re – halála 150. évfordulójára – le
kellene kerülni, s minden bizonnyal le
is kerül majd a bukott rendszer letűnt
elnökének – a tetejébe még rosszul is
fogalmazott – emléktáblája!

Amúgy a sír felett álló emlékoszlop
és a mögötte levő fal az ott elhelyezett
régii táblákkal nagyon szépen rendben
van. Magát a síremléket néhány éve át-
építették, ekkor csinálták meg a vas-
kerítést is körülötte. Van ugyan négy
beton mini virágtartó a kerítés négy
sarkában, benne néhány színes fejű,
árván bólogató kis vadvirág. Valaki he-
tekkal előbb keskeny, piros-fehér-zöld
színű szalaggal kötött belőlük néhá-
nyat a kerítés vasára!

Kegyeletemet a nehezen szerzett
kis csokorral és a montreáli Galán-
tha-Nógrády Alapítvány nevében elhe-
lyezett bronz emléktáblával rovom le.

Az angol–magyar nyelvű szöveg a kö-
vetkező: TO THE MEMORY OF THE GREAT
HUNGARIAN SCIENTIST (TISZTELET
A NAGY MAGYAR TUDÓS EMLÉKÉNEK)
ALEXANDER CSOMA DE KŐRÖS (1784–
1842) GALÁNTA H. JUDIT-NÓGRÁDY
GYÖRGY (MONTREAL) 1990.

Valószínűleg a síremlék felújítása, és
nem az 1881-es földcsuszamlás miatt
terjedt el oly széles körben az a rémhír,
hogy Kőrösi Csoma Sándor maradványai
nem itt, hanem egyesek szerint Kat-
manduban, mások szerint meg a teme-
tőt kettészelő lebongi út alatt vannak.

A temetőőr az emléktábla felerősí-
tése közben állítja, hogy a csontokat
nem bolygatták meg, tudomása szerint
a sír mindig ezen a helyen állt. Az vi-
szont igaz, hogy az eredeti síremléket
még Csoma születésének a 200. évfor-
dulója előtt a magyar kormány kéré-
sére lebontották, a rajta levő táblákat
a sír mögötti falon helyezték el, és ma
nagyon hasonló, de nem tökéletesen
ugyanolyan az oszlopszerű síremlék,
mint a régi volt.

Kőrösi Csoma Sándor dardzsilingi
sírjától a Himalája havas csúcsai egé-
szén különleges látványt nyújtanak.
Hósapkás óriásként vigyázzák a ma-
gyar tudós örök álmát. Életét és mun-
kásságát tekintve méltóbb környezetet
el sem képzelhetek számára.

Száll énekünk szomorúan,
nyakunk szorul kalodában.
Hol vannak dalunk szavai?
Kalodánk fájára rótták.

Amikor a nap felvirrad,
mi már szolgálunk az úrnak.
Ha az ég hullatna ételt,
űzöttek, meg sem ehetnénk.

Míg munkában görnyedezünk,
száraz pelyvát, szalmát eszünk.
Ehető a pelyva, szalma,
könnyebb a madártollnál is.

Munkálkodunk vakulásig,
ki sem egyenesedhetünk.
Mire a munkának vége,
már a fényes Hold is felkél.

Több a munkánk, mint a gyógyír
új zsákjában az orvosnak.
Kezünk pedig erősebb lett
a kolostor új zárjánál.

A versek a Sári László szerkesztette
Tudást őrző tiszta tenger című kötetben
jelentek meg (Európa Könyvkiadó, 1986,
fordította Rab Zsuzsa).

(1992/4)

K. Kiss Gyöngy |

A kolozsvári osztóbírák intézménye

Az alábbi szövegnek 1985-ben kellett volna megjelennie – egy akkor frissen készült államvizsga-dolgozat összevont részletként a kolozsvári diáklapban, az *Echinox*-ban. A szerkesztők megszerkesztették az anyagot, a nyomdából a kefelevonat a korrektorhoz került, aki lelkiismeretesen ki is javította a hibákat, a levonaton található „de corectat” felszólítás szellemében; a lap megjelenése előtt azonban munkába állt a „hivatal”, amely az utolsó pillanatban úgy döntött, hogy a 17–18. századi kolozsvári hely-, hivatal- és művelődéstörténettel foglalkozó írásnak nincs helye-keresnivalója a lapban. A kefelevonat – amely rövid ideig mementóként a szerző íróasztala fölött „díszelgett” – reméljük, a cenzúrázó lapszerkesztési modus „körtörténeti adalékának” is tekinthető.

K. Kiss Gyöngy

Kolozsvár városának 1603 előtt nem volt örökösödési szabályzata. Az örökösödési eljárás az idők folyamán kialakult szokást követte, erre utal maga az 1603-as szabályzat is, amely megindokolja, hogy miért kellett a régi szokást írásba foglalni: „hogy az minemű rendtartást az marhaszállásban¹ és osztás dolgában régtől fogva követtenek, melyet sokan sokféle magyaráztanak ki-ki az ő értelme szerint, mű bizonyos rendbe szedve írásba hadgyuk”.² Az 1603-ban keletkezett írott örökösödési szabályzat alapján az örökösödési eljárást a város által választott osztóbírák (*divisores*) folytatták le, akik a szabályzat teljes ismeretében voltak kötelesek eljárni. Éppen emiatt, a kolozsváriak az osztóbírákra vonatkozó intézkedéseiket is az általános örökösödési szabályzatba foglalták. Ez az alapja az osztóbírói intézmény szervezetének és működésének is.

Az első nyolc osztóbírót a kolozsvári százférfiak tanácsa 1603. január 2-án választotta, azzal a meghagyással, hogy ezek a várostól „bizonyos instrukciót” kapjanak arra vonatkozóan, miként járjanak el az örökösök közti osztályok esetén. Megtiltották ugyanakkor, hogy az osztózásban ezentúl az osztóbírákon kívül valaki is eljárjon. Az először megválasztott osztóbírák közreműködésével elkészült az örökösödési szabályzat, ez foglalta magába azokat a „bizonyos indukciókat”. Ennek

a III. címe foglalkozik az osztóbírák szervezetével és azzal, hogyan járnak el osztály esetén.³

A szabályzat is meghagyta nyolcban az osztóbírák számát. Ezeket a város közgyűlésén a százférfiak választották az év végén, amikor újráválasztásuk után a többi tisztségviselő is megbízást kapott, hogy az új esztendőben eljárjon a város megbízott dolgaiban. Az osztóbírói tisztség nem volt azonban évenként változó, mint a többi tisztség. Erre vonatkozóan választásuk alkalmával már működésük kezdetén találunk intézkedést a százférfiak jegyzőkönyvében: 1606. január 14-én „Divisor uraim a várostól tisztességesen elbúcsúzáván egész városul igen kedvesen veszik szolgálatoikat és miérthogy ebben a tisztségben az újítás nem jó, őkegyelmek közül, akiket az Úristen itt fenn a város között megtartott helyén”,⁴ továbbra is megbízták tisztük viselésével. Ezek szerint bár az osztóbírák évenként leköszöntek tisztükről, továbbra is őket választották meg, és új osztóbírót csak abban az esetben választottak, ha valaki a nyolc közül meghalt vagy más tisztségbe jutott. Ezért az osztóbírák választása nem is szerepel a jegyzőkönyvekben minden évben.

Az osztóbírák gyakori változását a város azért tartotta károsnak, mert e tevékenység osztatlan megbecsülést, a város „törvényeinek” alapos ismeretét és nagy gyakorlatot kívánt.

A 17. században a női viselet megmaradt nyugati jellegűnek, a spanyol divat éreztette hatását. Kép: Doña María de Vera y Gasca portréja. Juan Carreño de Miranda festménye, kb. 1670. Forrás: bbva.com

Kolozsvár látképe a 17. század elején. Joris Hoefnagel flamand festőművész metszete.
Kép: Wikipédia

Ez utóbbi főleg a leltározott javak felbecsülése alkalmával volt elengedhetetlen. Ezért soraikba a különböző céhek-ből vagy az „árus emberek” rendjéből választottak tagokat, akik tisztában voltak a különféle javak értékével.

Alaposan szemügyre véve az osztóbírák többévi összetételét, megfigyelhetjük, hogy például már az első választástól kezdve találunk közöttük ötvöst, később pedig Dési Eötves János évekig szerepel az osztálylevelekben, és látja el azokat szép, kehellyel ékesített, gyűrűs pecsétjével. Az osztálylevelekben szereplő nagyszámú arany-, ezüst-, óntárgy, ékszer, ruhadísz kétségtelenül nélkülözhetetlenné tette az ötvös jelenlétét az osztályok lebonyolításakor.

Egyik a nyolc osztóbíró közül a testület elöljárója, a praefectus.⁵ Eredetileg a szabályzat úgy intézkedett, hogy az osztóbírák az osztozó felek kérésére szálltak ki az örökhagyó lakhelyére az osztály végrehajtására.⁶ Egy későbbi, 1609. február 11-én kelt határozat ezt a szabályt módosította. Ezután az osztóbírák a tanács parancsára mentek el az osztályra, kivéve azt az esetet, amikor az osztozó felek – mind a két fél – a praefectushoz fordultak az osztóbírák kiküldetéséért.⁷ Az osztálylevelek tanúsága szerint azonban úgy tűnik, hogy az osztóbírákat legtöbbször az hívta, aki az osztály tárgyát képező javak birtokában volt: a megözvegyült férj vagy feleség.

A tulajdonképpen osztozás az elhalálozott személy javainak legalább két osztóbíró által való megbecsülését, részekre osztását és azoknak az örökösköz-höz való juttatását jelentette. Az osztóbíráknak kellett eldönteniük, mi és hogyan kerül osztásra, kik igényelhetek örökösdési részt, milyen külön

igényeket és kivételeket kell figyelembe venniük, és végül ők becsülték fel az elosztásra kerülő javakat. Határozataik ellen a nyolc osztóbírához lehetett fellebbezni, akik a praefectus házában gyűltek össze, és ott döntöttek a fellebbezés ügyében. Ha pedig valaki ezeknek a határozatával nem volt megelégedve, a tanácshoz újra fellebbezhetett.⁸

A javak elosztása során az osztóbírák az úgynevezett osztálylevelekben foglalták írásba a javakat.

A javak elosztása során az osztóbírák az úgynevezett osztálylevelekben foglalták írásba az örökség szétosztásának módját és tüntették fel leltárszerűen a szétosztott javakat. A vizsgált forrásokból úgy tűnik, hogy gyakran közvetlenül osztálylevelél kibocsátása nélkül adták át a javakat az örökösöknek. Viszont ha az örökösök között kiskorúak is voltak, az ezeknek járó részről minden esetben készült osztálylevelél. Ennek alapján adták át a kiskorú gyámjának az osztálylevelélben számba vett örökségeit.

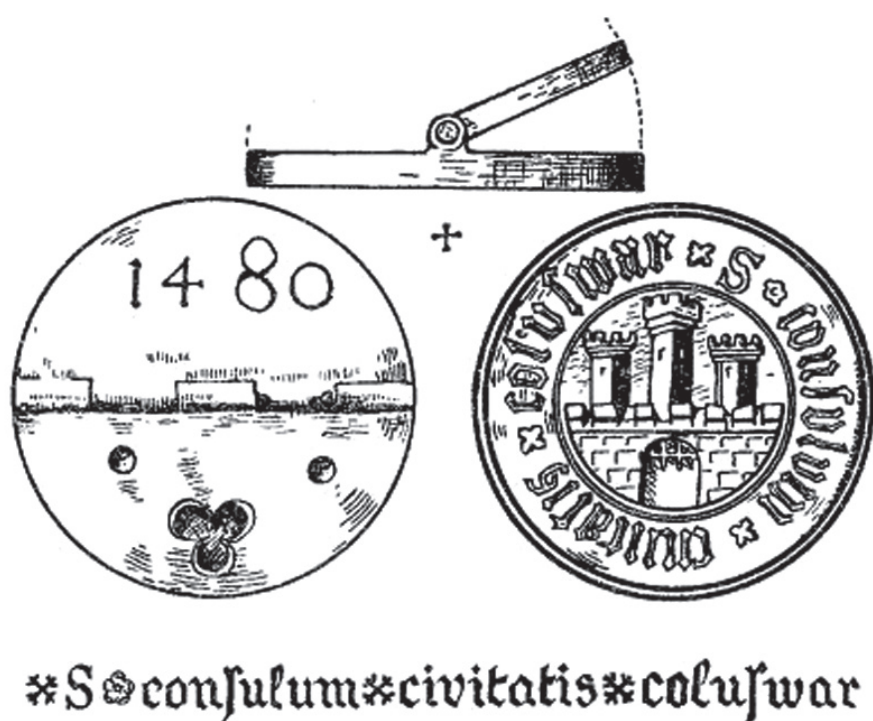
A vizsgált osztálylevelek segítségével emberközelbe hozhatjuk Kolozsvár polgárainak mindennapi életét, életformáját, életszemléletét. Figyelemmel kísérhetjük egyfelől az életmódbeli, mentalitásbeli változásokat, másfelől a hagyományörzést, a tradíciókhoz való ragaszkodást. Az osztálylevelek – hasonlóan a végrendeletekhez és más inventáriumokhoz – minden esetben őszintén „vallanak” koruk életmódjáról,

az általános, de helyi síkra vetített műveltségi viszonyokról, s nem utolsósorban az egyéni preferenciákról.⁹

Az osztálylevelekben – a szabályzatnak megfelelően – első helyen említik az osztóbírák a „pénz dolgát”. Ebben a kategóriában az örökségül hagyott készpénzt, adósságot és kinnlevőségeket vették számba. Már a hagyományozott készpénzből, illetve a kinnlevőségek összegéből lehet következtetni az örökhagyó anyagi helyzetére. Néhány esetben ugyanis a hagyatékban szereplő készpénz nem több néhány forintnál, máskor viszont – módosabb polgárcsaládoknál – ez az összeg pár száz forintra rúg, sőt néha eléri az ezret is. Azokban az osztálylevelekben, melyek pénzbeli örökségről is szólnak, a legkülönfélébb, legváltozatosabb pénznemekkel találkozhatunk: „egy Lizimakus arany”, „aranyforint”, „ó pénz”, „egy oroszlanos tallér”, „egy tizenkét pénzes garas”. Más esetekben a következőket olvashatjuk: „Aranyforint találtatott N. 569. Tallér vagyon N. 550; aprópénz vagyon R 380 d-; dutka vagyon R 450 d-”; továbbá 5 pengős garasok, rézpénz, „új pénz”, „egy pogány pénz”; „imperialis tallérok”.¹⁰

A 17. században igen értékesek voltak az arany-, ezüstartyagok, ékszerek, ezek képezték igazában egy-egy polgárcsalád gazdagságának valódi fokmérőjét. Jelentős ebben a tekintetben egy 1637-es osztálylevelél, melyben az osztóbírák Stenczel Imre kolozsvári polgár halála után maradt javait írták össze. Ebben a levélben tíz oldalon keresztül arany- és ezüstartyagról olvashatunk, melyek között 33 darab gyűrűt számláltunk meg.¹¹ Ez az egyik leggazdagabb és legteljesebb osztálylevele a 17. századi Kolozsvárnak, mint ahogy a család is a legmódosabb kolozsvári polgárcsaládok közé tartozott. A hagyatékban egy aranykeresztet, „melyben vagyon tizenkét gyémánt egy kerek gyönggyel együtt, egy veres bársony tokban”,¹² 400 forintra becsültek. Az említett osztálylevelél egyébként a leltározott 33 gyűrű közt a legkülönfélébbeket sorolja fel. De nem hiányzanak a példák más osztálylevelekből sem: „két pecsétes aranygyűrű, az egyik zöld jáspisos, az másik sima, mindenkiben az maga címere”, „egy négyszegű saphelios aranygyűrű”, „másikban vagyon négy rubint és egy gyémánt”, „smaragdos aranygyűrű”, „türkezes gyűrű”, „hegyes gyémántos gyűrűk”, „egy kis gyűrűcske, nincs kő benne”¹³ vagy „egy kis hegyes gyémántos gyűrű, nyom fél ort híján egy aranyat”.¹⁴

Az 1480-ban készített kolozsvári pecsét és körirata. Köpeczi Sebestyén József heraldikus rajza. Kép: Kolozsvári Szemle Könyvtára. Kolozsvár, 1944.

Természetesen a gazdag ékszerfelrolások csak néhány módosabb polgár hagyatékában szerepelnek, az osztálylevelek többsége szerényebb ékszerekről szól. Az „arany- és ezüstmarhák” csoportjába azonban nemcsak az ékszerek tartoztak, hanem más ötvösmunkákkal is találkozunk itt: kupákkal, serlegekkel, kannákkal, gazdag kidolgozású tálakkal, evőeszközökkel. Az arany és ezüst ötvösművek néhány darabja megbecsülhetetlen művelődéstörténeti kincs, melyhez igen sok történelmi emlék fűződik. A 16. század végére, a 17. század elejére már a kolozsvári polgárság – bár a híres, jól ismert reneszánsz központokhoz viszonyítva szerényebben – felnőtt a reneszánsz kori műveltség igény szintjéhez.

Külön csoportot alkotnak a nem kevésbé érdekes óntárgyak, vagy ahogy az osztálylevelekben szerepelnek: ónművek.

Az osztálylevelek talán legérdekesebb részét képezi az egy-egy hagyatékban szereplő női és férfiruhák összeírása. Ezek az összeírások majd minden osztálylevélben helyet kaptak, hiszen nemigen volt Kolozsvárnak olyan szegény polgára, akinek halála után még egy-egy „gúnyát” sem örökölték hozzátartozói. A ruházatkodás, a különféle és -fajta ruházati cikkek tükrözik egy bizonyos történelmi időszakban és területen általánosan elfogadott

divatkritériumokat, s ezen belül egy-egy társadalmi osztály vagy réteg ízlését, anyagi helyzetét, s képet nyújt egy adott kor és terület – jelen esetben a 17. század és Erdély, közelebbről Kolozsvár – gazdasági színvonaláról is. A divizionális leveleknek a ruházatot illető adatait vizsgálva megfigyelhető, hogy míg a más forrásokból ismert 16. századi magyar férfiviselet nyugati jelleggel bír, addig a 17. században, abból a korból, amelyből osztályleveleink vannak, ez keleti, főként török hatásra alakult át. A női viselet viszont megmaradt nyugati jellegűnek, a spanyol divat – mely német közvetítéssel érkezett el hozzánk – éreztette hatását a női ünneplő ruhákon, főleg ami ezek gazdag díszítését illeti.

Külön fejezetet szánnak az osztálylevelek a „kalmárárúknak”, bár ezek aránylag kevés divizionális levélben szerepelnek. Feltételezhető, hogy azok a kolozsvári polgárok, akiknek hagyatékában „kalmárárúkkal” találkozunk, jobbára maguk is kereskedéssel foglalkoznak – bár erre közvetlen adatokat sehol sem találunk –, illetve kisebb részük azok közé a jómódú polgárok közé tartozott, akiknek amúgy is gazdag otthonában a legkülönfélébb dolgok közt a „kalmárárú” is helyet kaptak. Ezeket tételenként vették számba, s értékelték. A különféle bel- és külhoni áruk a tulajdonosuk ízlését, anyagi helyzetét

és a 17. századi polgárság igényeit egyaránt tükrözik. „A kalmárárú” közt „kordovány saruk”-at, selymeket, gyolcsokat, tükröket, „okular”-okat, koptantókat, gyertyatartókat, bécsi szapant, skófiomos keszkenőket sorolnak fel az osztóbírák. Találunk olyan osztálylevelet is, melyben az elhunyt mesterember műhelyének felszerelését sorolták fel, bár ezek ritkábban fordulnak elő.

Az osztálylevelek különböző tételei között jelentős helyet kapnak a könyvek,¹⁵ sőt egy 1604-es osztálylevélben, melyben a divizorok Cápá Katának, apja halála után járó apai két részt írták össze, a könyvek felsorolása mellett egy „címerlevél”-ről is megemlékeznek.¹⁶

A reneszánsz világa alapvetően módosította a polgárság lakásigényét. Az erdélyi polgári lakásokban a 16. századtól kezdődően tűnnek fel a különböző olasz, német, németalföldi berendezési tárgyak. Az osztálylevelekben a bútorok számbavétele során többnyire ládák, asztalok, nyoszolyák és különböző szék típusok szerepelnek. Néhány esetben almáriumokról is olvashatunk. Egy 1630-ban, Balásfi Bálint halála után összeállított osztálylevélben az osztóbírák egy bizonyos „kalamaris ládá”-ról is beszámolnak, melyet 2 forint értékűnek tüntettek fel a leltárban. A kismajta ládácskák közt a 17. században már női varroládákat is számontartanak.¹⁷

Az osztálylevelek talán legérdekesebb részét képezi az egy-egy hagyatékban szereplő női és férfiruhák összeírása.

Bár nem sorolható a bútordarabok közé, itt említjük meg azt a „haebenum fába”¹⁸ foglalt ütőórát, melyről tudjuk, hogy 40 forintot ért. Valószínűleg kevés ilyen óra akadt a 17. századi kolozsvári otthonokban, ebben az időben, mikor ez még Európa-szerte újdonságnak számított; bizonyíték erre borsos ára is, mely két pár ökörével vetekedett.¹⁹

A lakásdíszítő elemek között szólnunk kell a kárpitokról, melyek sok kolozsvári otthonban megtalálhatóak voltak. Míg a 15. században a kárpitok használata többnyire csak a főrangú nemesség körében terjedt el, a 17. századra már az erdélyi polgári házak nagy részében is falikárpitok burkolták a falakat. Az osztóbírák többfajta kárpitot írtak össze: bécsi, krakkói, olasz, török kárpitokat, nyiredékes és székely

Vásár Erdélyben. Giuseppe Lacedelli 1818-ban készült festménye. Kép: Wikipédia

kárpitokat. A kárpitok mellett a szőnyegek használata is általános volt az erdélyi városokban. Ez érthető is, ha szem előtt tartjuk a vidéknek a török világgal való élénk gazdasági kapcsolatait. Az osztálylevelek hírt adnak skarlát, veres bársony, „fejér csókás” és más szőnyegekről.

Ugyancsak a lakásdíszítő elemek között néhány tehetősebb vagy igényesebb kolozsvári polgár hagyatékában képek, festmények is helyet kaptak. A leggazdagabb képanyagot a Vicei Máté halála után készült osztálylevél tartalmazza. A húsz darab képen kívül ugyanebben a lakásban még „kilenc remek gipszből öntött táblák”-at írtak össze az osztóbírák.²⁰ A képek tematikáját vizsgálva, kitűnik, hogy ebben a században a legkedveltebb a vallásos és az ókori történelmi témájú képek voltak, de a világi hangulatú és allegorikus képek mellett királyi portrékat is találunk egy-egy korabeli leltárban.²¹

Egy-egy osztálylevél utolsó tételeként – a gabona- és élelmiszerleltárakat követően – szokták összeírni az osztóbírák az ingatlanokat, a házat, a szántóföldet, a szőlőket. A legtöbb osztálylevélben találunk kitételeket a ház sorsára vonatkozóan; ez többnyire egyetlen örökös – általában a legkisebb fiú – tulajdonába került, aki pénzzel váltotta meg ezt a többi örököstől. A házak többsége 100–250 forintot ért,

bár ismerünk 30 forintos kis házat a Külső-Monostor utcából, s 3200 forintosat is (Stenczel Imre „Cserepes háza”) a Bel-Monostor utcából.²²

Az egykori kolozsvári utca- és városrésznevekre szinte mindegyik osztálylevélben találunk adatokat a házak helyének megjelölésekor.

A szántóföldek és szőlők számbavételekor helymegjelölésként az egykori kolozsvári határnevekkel találkozunk.

A fentiekben röviden ismertetett dolgozat egy intézménytörténeti, valamint egy oklevéltani és forrásfeltáró részből áll. A dolgozatban a források tematikai feltárását csak összevonva állt módunkban elvégezni, ezért az így kapott eredmények korántsem teljeseek. A tárgyalt tematikák részletes, monografikus feldolgozása – s ezáltal történetirodalmunk további gyarapítása – olyan nagyobb lélegzetű feladat, mely a jövőben vár megoldásra.

(1990/10)

Jegyzetek

- 1 A javak átháramlásában, átöröklésében.
- 2 Kolozsvári Sándor – Óvári Kelemen: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai.* Budapest, 1885. 280.
- 3 Uo. 254–259.

4 Kolozsvár város leltára a Kolozsvári Állami Levéltárban (a következőkben KvLvt), *Decreta Centumviriurum. 1605–1671, 1/6, 6–7.*

5 Kolozsvári – Óvári: i. m.: 254. 2. sz. jegyzet.

6 Uo. 254.

7 Uo. 2. sz. jegyzet.

8 Uo. 256.

9 Az osztálylevelek forrásként való korszerű feltárását a 16–17. századi kolozsvári otthon és annak berendezésére vonatkozóan Jakó Zsigmond végezte el példamutatóan a további tematikai vizsgálatokhoz. Lásd: Jakó Zsigmond: *Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kolozsvár–Bukarest, 1957. 361–393.

10 *Protocollum Domnorum Divisorum Civitatis Colosvár, a kolozsvári magyar szabócéh levéltárban a Kolozsvári Állami Levéltárban, 16. sz., céhjegyzőkönyv (a továbbiakban Protoc.), 46, 28. KvLvt, Régi divíziónál is levelek (a következőkben: RDL), 170, 168, 185.*

11 RDL, 111.

12 Uo.

13 Protoc., 149.

14 KvLvt, Fasciculus I, nr. 147.

15 K. Kiss Gyöngy: *Könyvek a kolozsvári polgárok XVI–XVIII. századi hagyatékában. Művelődés, 36/1983. 7. sz. 36–39.*

16 Protoc., 152–158.

17 RDL, 234; Fasc. I. nr. 147; RDL, 107. Vö. Jakó: i. m.

18 Ébenfa.

19 Fasc. I. nr. 147; RDL, 116.

20 Fasc. I. nr. 132.

21 Jakó: i. m., 375; Fasc. I nr. 132.

22 RDL, 217, 111.

Korpa Tamás

„Még a holt lelkek is segítségünkre sietnek”

Beszélgetés Gergely Istvánné Tőkés Erzsébettel, a Házsongárd Alapítvány igazgatójával

M

ielőtt rátérnék a Házsongárd Alapítvány létrehozásának okaira, céljaira és eredményeire, szeretném megkérni, hogy meséljen a szüleiről és a nyolcgyermekes nagycsaládról, amiben nevelkedett. Köztudott, hogy édesapja, Tőkés István református lelkész, teológiai professzor volt, aki túl a kilencvenedik évén is napi szinten olvasott németül, angolul, franciául, számos fontos tanulmány, igemagyarázat, egyháztörténeti mű fűződik a nevéhez. Édesanyja, Vass Erzsébet kiváló versmondó hírében állt, nyolc gyermek életútját vigázta.

– Tőkés István több nemzedékre visszamenően lelkészi és tanítói család gyermekeként, szülőföldjének, Háromszéknek és a Székely Mikó Kollégiumnak a legjobb hagyományait őrizve érkezett Kolozsvárra, Erdély fővárosába. A Kolozsvári Református Teológiai Fakultás elvégzése, németországi és svájci tanulmányai után Kolozsváron alapított családot, és vállalt egyházi szolgálatot lelkészként, az Erdélyi Református Egyházkerület tanácsosaként, püspökhelyettesként, majd a Protestáns Teológiai Intézet tanáráként. A háború lezárása 1944-ben igazi „jaj volt a legyőzötteknek”: impériumváltás, menekülés, nélkülözés. A szocializmus építésének éveit csak erős hittel és élni akarással lehetett elviselni. A kolozsvári értelmiségi társadalom még egyben volt, annak ellenére, hogy sokan közülük szovjet fogságban, börtönben vagy a Duna-csatornánál szenvedtek, és sokakra a hatalommal való együttműködés miatt már kimondatlanul is gyanakodtak. Nem alaptalanul. Amikor elérhetővé vált a hírhedt román titkosszolgálatnak, a Securitate-nak az adattára, édesapámnak is szembeülnie kellett – 1950-ig visszamenően – vélt barátok és munkatársak ezres nagyságrendű jelentéseivel. Az egyre

inkább elhatalmasodó reménytelenségre szüleim válasza egy évről évre gyarapodó család volt. Édesapám kedves bibliai igéjét – „Ímé, az Úrnak öröksége a fiak; az anyaméh gyümölcse jutalom” – nemcsak prédikálta, hanem aszerint is élt. Szűkös anyagi körülmények között, élő hittel és az isteni gondviselésben rendületlenül bízva, hűséges társával, Vass Erzsébettel nyolc gyermeket nevelt fel, 28 unokája és ez évig 25 dédunokája született. A család értékrendje, szerető közössége, szervezettsége és munkamegosztása biztonságot jelentett mindnyájunk számára. Édesanyám a teljes háztartást vitte, az ötödik gyermek születése után egyedül, segítség nélkül. Édesapám hivatali, egyházi és tudományos munkát végzett, egyetlen fizetésből tartotta fenn a tíztagú családot. Minden gyermeknek megvolt a feladata a háztartásban, a bérelt kert gondozásában. Már iskolás korunkban, pénzkeresési lehetőségeket kihasználva (magántanítvány, tejhordás) pótoltuk a szerény vágyaink teljesüléséhez hiányzó anyagi fedezetet.

– Ha jól tudom, édesanyja konyhája igazi fórum volt – legalábbis a Securitate ügynökeinek beszámolóí alapján. Boldog gyermekkorra volt?

– Így van, a konyha, édesanyám birodalma, nemcsak a főzésnek, a családi életnek volt a központi színhelye, hanem édesanyám által valóságos politikai-kulturális fórum volt, a Securitate kedvenc lehallgatási helye. Egy kép a sok közül: az előszobában törökülésben az üstfoltozó Gábor cigány fogyasztja a levest, az asztal mellett a vistai gyöngyfűző, Buba Kati, vagy a csodálatosan kézimunkázó bogártelki Posta Kisó meséli a legújabb kalotaszegi történeteket. Rokon, barát mindig szívesen látott vendég volt a családukban.

...a kolozsvári értelmiségi társadalom még egyben volt, annak ellenére, hogy sokan közülük szovjet fogságban, börtönben vagy a Duna-csatornánál szenvedtek...

Gergely Istvánné Tökés Erzsébet,
a Házsongárd Alapítvány igazgatója.
Horváth László felvétele

A nehéz idők ellenére is élénk társadalmi élet velejárójaként, mintegy összekapaszkodva, rendszeresen megfordultak nálunk az egyházi és világi értelmiség neves szereplői. Gyermekeként, a vendégek köszöntése után idejében lefektetve, a szomszédos hálószobából hallgattuk elbűvölten a beszűrődő Erzsébet- és István- napot köszöntő barátok vidám szövegeit, sokszor nótázását. A hallottakból, látottakból, a sokféle tapasztalatból és érzelemből álltak össze bennünk, gyermekekben, kisebb és nagyobb közösségeinknek elfogultságtól sem mentes történetei. Különben (több nemzedékre visszamenően) édesanyám is református lelkészi és tanítói család gyermeke volt, de nem a tömbmagyar Székelyföld szülöttje, hanem a süllyedő, szórványosodó Mezőség. Az ő elbeszélései nyomán életre keltek a már halott nagyszülők, dédszülők és szeretett szülőfalujának, Szépkényerüszentmártonnak minden rendű és rangú lakói. Korán átérezhettük az itt élő magyarságnak a megmaradáért folytatott évszázados küzdelmét is. A magyar történelem kulcsalakjai is megidéződtek édesanyám konyhai „történelemóráin”. Együtt könnyeztük meg Rákóczi Ferencet, Mikes Kelemt, az aradi tizenhármát, édesanyám barátnője 13 éves, félzsídó kisfiának vonatra tevését, elhurcolását. A sors fintora, hogy éppenséggel a titkosrendőrség lehallgatásainak köszönhetően sok, már régen feledésbe merült történet, részlet megőrződött. Felőttünk, a sallangok

lemaradtak, de a mély magyarságtudat, sorsvállalás és tenni akarás továbbélt családjunkban. Szüleink példáját követve mindnyájan, alkatunknak és a történelmi helyzet adta lehetőségeinknek megfelelően, egymásban feltétel nélkül megbízva, próbáltunk helytállni a nehéz időkben is.

– Mikor költöztek a Magyar utca 1. szám alá? Milyen kapcsolatban álltak a Berde családdal? Igaz, hogy édesapja állt modellt Berde Amál festőművész Kőrösi Csoma Sándor portréjához?

– A régi kolozsváriak még tudják, mit jelent a Magyar utca 1. szám (ma 21 Decembrie 1989, 37.). Ebben a hatalmas, egyházi tulajdonban levő épületegyüttesben főként papcsaládok és egyházi hivatalnokok éltek és élnek ma is, de 1940-ig itt működött az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) főtítkári hivatala. A ház neves lakói közül megemlíthetem Pákey Lajost, Kolozsvár főépítészét, Kovács István régészt, Kelemen Lajos történettudóst, Kristóf György irodalomtörténészt, Seprődi János zenetörténészt, folklórkutatót, Dóczy Ferenc egyházi tanácsost, feleségét, Berde Amália festőművészt és még sorolhatnám. Ezen elődök után és ezen kortársak közé sorolódtok be 1944-ben a Tökés család. Családjainkat nemcsak a lakások közelsége kapcsolta össze, hanem az értékrendünk, életmódunk, eszményeink, történelmi tapasztalataink és féltő nemzetszeretetünk – az erdélyi sorsközösség. Bethlen Gábor művelődéspolitikája, amely 1629-ben nemesítő levelével az összes erdélyi, helvét hitvallású lelkész mindkét nembéli utódját nemessé tette, sok családnak esélyt adott a felemelkedésre, elindította egy új értelmiség megjelenését. Közéjük tartozott az enyedi kollégium szellemében felnövő, majd Kolozsváron kiteljesedő laborfalvi Berde család és az ónodi Weress család is. A két család leszármazottjai között van a különleges tehetséggel megáldott testvérpár, a Helikon-alapító, író, költő Berde Mária és a festőművész, Dóczy-né Berde Amália. Berde Amália példa és ajándék volt mindazok számára, akik ismerték őt és általa Berde Máriaét is. Mindig példát mutatott, nem zászlólengető, hangos magyarsággal, hanem a mélyen gyökerező, a történelem folyamán sokszor megpróbált, de így is a közösségért élő és alázatosan szolgáló nemzeti öntudattal. 32 évig, 1976-ban bekövetkezett haláláig, a közelében éltem. Ez az áldott közelség észrevétlenül beépült nemcsak az én, hanem testvéreim, a ház gyermekei, fiataljai személyiségébe, látásmódjába. Ajtaja mindenki

előtt nyitva állt, a gyermekek játszhattak a festékekkel, ecsetekkel, rajzolhattak, s ha kérésére modellt álltak, beszélgethettek vele, hallgathatták színes és érdekes történeteit, például a számomra is felejthetetlen enyedi árvízről, amikor a városban fellépő cirkusz egzotikus állatai kiszabadultak és ellepték az utcákat. Édesapám, ahogyan utal rá, Kőrösi Csoma Sándorként tűnik fel valamelyik festményén, amelynek portrévázlatát én őrzöm. Amál néni halála után férjemmel, Gergely István szobrászművésszel és első, akkor született gyermekünkkel, Balázssal költöztünk az ő örökébe. Ez a váltás egyrészt öröm volt számomra a Berde családhoz fűződő erős kapcsolat és a meghatározó környezet, a sok emlék miatt, de kötelező és intő is annak a szellemi hagyaték folytatására, amelyből három évtizeden át meríthettem. Amál néni méltóságos megjelenése összhangban állt a nagyenyedi kollégiumból hozott szellemiségével, neveltetésével. Életének ebben a szakaszában mindig sötét színű, hosszú ruhákat hordott. Valószínű, hogy így is gyászolta a nagyobbik, az I. világháborúban hősi halált halt fiát. Ehhez képzeljük hozzá hófehér haját, amelyet minden reggel hajsütővassal elrendezett. A sok tárgyi emlék, ami az ő örökéből ma is körülvesz, mindennap emlékeztet reá. Az a fotel, amelyikben most ön ül, az Amál nénié volt, élete utolsó éveiben szinte benne élt. A falon, festményei mellett iskolás rajzai és népművészeti gyűjtéseiből származó tárgyai is őt idézik. Édesanyám csodálatosan szavalt. Nehéz, küzdelmes életének kísérői és támaszai voltak többek között Berde Mária versei is. A számára legkedvesebbek, a *Kezek* és a *Kereszt előtt* címűek, gyermekkoromtól a mai napig megrázó verselményeim maradtak. Berde Mária hagyatékát sértetlenül őrzi a református egyház levéltára, következőképpen az övé az egyik a helikoni életművek közül, amelyik hiánytalanul kutatható. 2017-ben Szebeni Zsuzsa kurátorságával rendeztünk kiállítást *Tehetségük az „isteni kegyelem ajándéka”* címmel az Erdélyi Református Múzeumban. A kiállítás rálátást biztosított a művek mellett az életutakra is. Mindketten – Amál és Mária – a Házsongárdi temetőben, egymás mellett nyugsznak. Isten különös kegyelmének érzem, hogy Berde Amált ismerhettem és a közelében nőhettem fel. Számomra az utolsó erdélyi nagyszony volt.

– Iskolakezdése a kommunista diktatúra kiépülésének idejére esett, amikor a rendszer hívei minden társadalmi

réteget és mozgást alapvetően átideologizáltak, az egyházi iskolák államosítása is megtörtént, vagyis – feltevéletem – nagyon más szemléletű és alapvetésű iskolába kellett járnia, mint amilyenbe járhatott volna akár csak néhány évvel korábban.

– Az iskolám, a 3-as számú középiskola, ma Apáczai Csere János Líceum, a két háború között adakozásból, a magyar nyelvű oktatást megőrizni hivatott Református Leánygimnáziumból alakult át, a kor kötelezően új szemlémeinek megfelelően. Világnézetileg teljesen mást nyújtott (vagy kellett volna nyújtania), mint amit családjainkból magunkkal hoztunk. Csodálattal és hálával emlékezem iskolánk tanítóira, tanáira, akiknek személyisége, embersége és élettapasztalata áthidalta az ideológiai szakadékokat. A már elemi osztályban belénk sulykolt „Az Ana Paucker brigádjában dolgozom, / Pirkadattól késő estig csákányt forgatok. / Amit teszünk, kedvvel tesszük, tudjuk, hogy miért, / Országunk javát szolgáljuk, és mindenkiét” verssorok mondanivalója egybecseng ugyan a ballagási kártyámon idézett Létay Lajos sorainak üzenetével („A fény van velünk, kelő napok fénye, / bátran megyünk új, s új harcra tovább, / hogy harcaink védelmében a béke / az égig lobbanthassa zászlaját”), ám harci kedvet nem ébresztett bennünk, sem rendíthetetlen elköteleződést. A pionírrá avatást örömmel fogadtuk ugyan, de csak mint közösségi szervezetben való részvételt. A belvárosi református iskolából sarjadt oktatói intézményünk tanulói közül soknak az édesapja elpusztult a háborúban vagy orosz fogságba esett, nem ritkán börtönben sínylődött. A papgyerekeknek sem volt fényes az ideológiai besorolása. Volt tanárnő, aki vasárnap a templomkapuknál listázott, ennek ellenére tanáraink többsége valahogyan távol tartotta iskolánktól az osztályharcos szellemet, óvtak bennünket, megtalálták a kiskapukat. Jártunk vallásóra-ra, konfirmáltunk, nyíltan, bujkálás nélkül, és csendes beletörődéssel reszeltük a vasat műhelyórákon, készültünk a tudományos szocializmus és a politikai gazdaságtan órákra. Felejthetetlenek maradtak számomra Boér Lászlóné matematika, Dévay Ilona magyar, Horváth Lászlóné (Picike) francia, Lőrincz Ildikó fizika-kémia, Hobán Ilona (Hobánica) román, Penciu Zsuzsa földrajz, Bíró Tiborné történelem tanárnők és még sokan mások. Boér tanárnő, aki öt éven keresztül volt osztályfőnököm, összezavarodott, lázadó kamaszkoromban biztonságot, kiegyensúlyozottságot

adott. Úgy tanította a matematikát, hogy szívesen voltunk reál szakosok. A hajdani leányiskola első koedukált osztályában nagy szükség volt nemcsak a kiváló felkészültségű tanárra, hanem az érzékeny, szerető négygyermekes édesanyára is, aki tapasztalt, tapintatos és művelt nevelőként át tudott segíteni minket a sokszor zűrzavaros kamaszkoron.

A hajdani leányiskola első koedukált osztályában a kiváló felkészültségű tanárra, de az érzékeny, szerető négygyermekes édesanyára is szükség volt.

– Fizika-kémia szakon végzett 1965-ben a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. Több generációra visszamenő lelkes család tagjaként első pillantásra talán meglepő e választás. Miért döntött a természettudományos tanári pályára mellett?

– Visszatekintve úgy érzem, inkább humán beállítottságú vagyok, de szeretett tanáraink iránti érzelmeim és a minden tantárgyra kiterjedő „jótanulóságom”, amit csak nehezen tudtam kinőni, reál szakra irányítottak. Tanítói elhivatottságom valószínűleg a több nemzedéken át ismétlődő tanítónő és lelkes felmenőim átörökítése. Döntésemben az is szerepet játszott, hogy a fizika-kémia szakpárral nagyobb esélyem volt Erdélyben maradni az általános gyakorlattal szemben, amely szerint a végzősöknek felajánlott állások tudatosan román vidékekre történő kihelyezéssel jártak. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem, ahol 1960 és 1965 között tanultam, az éppen felszámolt Bolyai Egyetem hagyományából még őrzött valami keveset, de a körülbelül 150 főt számláló kémia karon megbúvó magyar tagozat, vegyes nemzetiségű csoportokba szervezve, beleolvadt az amúgy is részben román nyelven tartott előadások és a román nyelven végzett laboratóriumi gyakorlatok többségi szellemébe. Ráadásul a magyar nyelven hallgatott tantárgyakból is románul kellett államvizsgáznunk. Ennyit az egyetem kétnyelvűségéről. Néhány magyar nyelven tanító tanárról jó emlékeket őrzök: Kovács Zoltán, Néda Árpád, Bódi Sándor, Szotyori László, Mánok Ferenc, Vodnár János.

– Az életrajzában az olvasható, hogy a diplomaszerezéstől nyugdíjazásáig javarészt helyettesítő tanárként alkalmazták Kolozsvár iskoláiban. Mely intézményekben tanított? Mi volt az oka a gyakori intézményváltásoknak?

– Egy felfelé ívelő, csendes építkezés helyett egy felszabdalt, bizonytalan, szét-tört pályán mozoghattam. Utaltam már rá, hogy édesapám felelős, megalkuvás nélküli egyházi méltósága miatt családomban korán a Securitate célkeresztjébe kerültem. Állandó megfigyelés alatt álltam én is. Lelkes tanári munkám és a családom politikai megbélyegzettsége miatt nem hagytak megmelegedni egyetlen iskolában sem. A rendszernek nem állt érdekében, hogy egy választható iskolában meggyökerezhessem. 36, azaz harminchat, főleg helyettes tanári munkahelyem ennek a tükre. Iskoláim között voltak magyar és román tannyelvű általános iskolák, szakiskolák, líceumok, nappali és esti tagozatok, falun és városban, nappali oktatás és esti – hosszan sorolhatnám a már halványuló emlékezetű munkahelyeimet. Még a vakok líceumában is tanítottam fizikát. Mindezek ellenére, bármilyen helyzetben, bármilyen tanintézetben a tanítás adta öröm és átadni vágyás feledtette velem tanári pályám minden nyomorúságát, és bár soha meg nem szűnő kudarcként éltem meg „pártunk és kormányunk” irányomba tanúsított gondoskodását, nagy tanulással és élettapasztalattal is gazdagodtam.

– Melyek voltak a tanári-nevelői alapelvei, pedagógusi ars poétikái?

– Bár a Házsongárddal kapcsolják össze a nevem, az életem elsősorban nem erről szól. Tanárként a leghálásabb és legrászorulóbb közösségeknek, a gyermekeknek és az ifjaknak való átadás-továbbadás öröme motivált: eltalálni a befogadás hullámhosszát és fenntartani azt. A tantárgy szinte csak ürügy volt a kétoldalú, oda-vissza kapcsolódáshoz, amely alapja minden további eredménynek, sikernek. Csak így lehet mindkét fél számára nyereség az oktatás és a nevelés. A kérdezett „alapelvekre és az ars poétikára” is választ adok, ha két meghatározó iskolámat kiemelem a 36 közül, azokat, amelyekben viszonylag „hosszan”, három-három évig, fiatal koromban és magyarul taníthattam. Első munkahelyemmel, a szilágypaniti általános iskolával kezdem. Az egyetem elvégzése után, látva évfolyamtársaimat, akik sokszor szüleikkel együtt tolongtak a választható jobb helyek elnyeréséért, lehetőleg erdélyi és nem falusi munkahelyekben

Gergely Istvánné Tökés Erzsébet a Házsongárdban, az aradi vértanúk egyik gyóntatója, Bardócz Sándor minorita lelkész sírjánál. Rohonyi D. Iván felvétele. Kép: Szabadság napilap

reménykedve, mondhatni gőgből és dachból választottam a szűk kínálatból a kis magyar falut, amelyet még a térképen sem találtam meg. Szilágypanit, a sárba fulladt, magára hagyott falu mégis meghatározó volt személyiségem és életem további alakulásában. A tanítói lakásból alakított négy tantermes iskolában én voltam az első, képesítéssel rendelkező tanár. Három évet felölélő (1965–1968) ott-tartózkodásom kitisztította világlátásomat, a kolozsvári értelmiségi burokból kikerültem a valóságba. A gyönyörű, szinte a középkorból ottfelejtődött falu élte a maga bensőséges, alázatos, munkás életét. Nem kellett visszatanítani a népdalokat, babonák, mesék, szokások, csupa piros szilágysági népviselet az iskolában. A nyakig érő sár és a közlekedési eszközök teljes hiánya ellenére is úgy éreztem magam, mint Kolumbusz, amikor felfedezte Amerikát. A lehető legkisebb tanári fizetés, tanítás, bábszínház, színdarabok, vetítések, felolvasások, a rengeteg gyaloglás réteken, erdőkön, úttalan utakon, fázás, hónapokig csak gumicsizma, hazajárás legfentebb egyszer egy évharmadban, de a munkával és odaadással elnyert emberi kapcsolatok felbecsülhetetlen értékűek, a mai napig élők és éltetők. 1967-ben nagy meggyőzőerővel és minden tantárgyból előkészítve őket, elsőként indítottam három kisleányt a továbbtanulás útjára. Elkísértem őket Nagyenyedre, és a vizsgák végéig mellettük maradtam. Sikeres felvételijük a nagyenyedi tanítóképzőbe megtörte a falu talán évszázados gátlását és bezárkózását. Mai napig tanári tevékenységem legnagyobb

sikerének érzem, hogy én „termeltem ki” a falu első három értelmiségijét. A legjobb gyümölcs mégis, sokkal később, egy európai szintű iskolaközpont felépítése volt, amelynek anyagi fedezetét évekig tartó népszerűsítéssel, pályázással szereztem meg, Szilágyi Zoltán tisztelettel úgy pedig kivitelezte. Az építés jelszava – „istálló vagy iskola” – jelentette azt is, hogy az ezredfordulón végre felszámolhattuk a félszáz egészséges, szép gyermek óvodájaként működő, kétszer 20 négyzetméter alapterületű istállót, amely eredetileg vályogból, két bika számára készült. Ma már a hajdani nagybirtok alázatos cselédfalujára nem lehet ráismerni. Öröm látni az új épületben a sok óvodást, iskolást, a szétrajpó, de hazatelepülő, ízléses házakat építő ifjúságot, és azt, amiben azóta is egyedülálló ez a faluközösség: nagyobb a születések száma, mint az elhalálozásoké. Mindezt életem példaként mutatnám be a fanyalgások, menekülések cáfolataként, a falutól sajnos általánosan ódzkodó, pályakezdő értelmiségnek. A másik „tartósabb” munkahelyemről is ejtek pár szót. 1971-ben boldogan léptem át hajdani iskolám (a 3-as számú, ma Apáczai nevet viselő líceum) küszöbét, tele reménységgel és otthonosan a sok jól ismert tanár közösségében. Az osztályfőnökség még abban az ideologizált oktatásban is rengeteg lehetőséget rejtett az egészséges szellemben való neveléshez: kirándulások, iskolai kultúrműsorok, széki testvériskola, kiállítások, színházlátogatások, szervezett népdaltanulás és még sorolhatnám. E líceumból vittem először házsongárdi sétára,

majd temetőgondozásra a diákjaimat. Ebből nőtt ki a későbbi, szervezett ifjúsági kegyeleti munka, amely az általam 1999-ben létrehozott Házsongárd Alapítványban csúcsondott ki. Megtapasztalhattam, mit jelent a tanári munkában a kevésnek tűnő, de számomra mégis nagyon sok, a három évig tartó folytonosság.

Fizika–kémia szakos osztályfőnökként mindig megpróbáltam a valós történelmi múltat is tanítani a gyermekeket.

– Igen, Kolozsvár újabb kori emlékeztéhez hozzátartoznak Gergely Erzsébet tanárnő Házsongárdban fáradhatatlanul tevékenykedő osztályai. Osztályfőnöki időszakának gyümölcse tehát a diák kegyeleti munka?

– Fizika–kémia szakos tanárnőként nem a temető volt a foglalkozásom tárgya, de osztályfőnökként mindig megpróbáltam a valós történelmi múltat is tanítani a gyermekeket. Gaal György akkoriban megjelent *Házsongárdi panteon* című írása térképpel és személyek életrajzával ellátva, kitűnő kiindulópont volt ahhoz, hogy osztályokat vihezzünk ki a Házsongárdba, megmutathassuk nekik a temető romlásban is csodálatos építményeit, az ott nyugvó nagy elődök többnyire bozótban rejtőző emlékhelyeit. A gyerekek lelkesek voltak. Végre nem a jó tanuló, rossz tanuló kettősség érvényesült. Én is belemélykedtem, vittem a párhuzamos osztályt, az iskolát, majd évek során más iskolákat. Az volt a cél, hogy ne csak halottak napján, hanem az év más szakában is jelen legyenek. Érezzenek felelősséget a temetőért, családtagjaik vagy nagyobb családjuk, a nemzet kiemelkedő személyiségei iránt. Az első választott, gondozásukba vett sírkert a fiatalon elhunyt főnemesé, Kendeffy Ádámé volt. A '48-as forradalmat előkészítő reformnemzedék e kiváló alakja olyan példaképnek bizonyult, aki ma is képes mozgósítani a gyermekek érzelmevilágát. Mintha maga Kárpáthy Zoltán elevenedett volna meg előttük! Híres lovas, vívó, kitűnő táncos volt, aki népszerűségét mégsem fizikai adottságainak, hanem szép emberi tulajdonságainak köszönhette. A több mint 100 m²-es sírkertben álló monumentális emlékmű négy síró oroszlánja ki sem látszott a gazból, családból, amikor a VII-es osztályom munkához látott.

A Házsongárdi temető 1988-ban. Kép: Fortepan/Urbán Tamás

Később kapcsolatot kerestem egy Brüsszelben élő leszármazottal, Kendeffy Máriával. A gyermekek hozzá írt leveleiből idézek. A „Kedves Mária grófnőné”, „Tisztelt Mária grófnéni!” megszólítások után néhány mondat: „Először a kerítésről szedtem le a rozsdát, ami igen nehéz és unalmas, de amikor azzal végeztem, ráültem az egyik oroszlánra, és kefével fésültem meg a sörényét. Gyönyörűek ezek a síró oroszlánok!”. Egy másik részlet így szól: „A fényképen az a gyermek vagyok, amelyik lapáttal a kezében a gyökér-gyűjteményt mutatja. Azokat a gyökereket egytől egyig én ástam ki az emlékmű mellől. Én, a gyökérszedő király, elköszönök, üdvözlöm a gróf nénit addig is, míg szemtől szembe találkozhatunk.” Ezek a lát-szólag csupán kedves gyermeki sorok már jelzik a lelkek mélyében beinduló folyamatokat, a gyöngédség, a szépség, a humor csillogását. A gyermekekben feszülő erőt jó irányba terelni, hogy az ne romboljon, hanem építsen, ne sírt gyalázzon, hanem sírt gondozzon, mindez olyan feladat, ami túlmutat a Házsongárdon. Hazaszeretet, felebaráti szeretet, a munka dicsérete, hivatástudat – nem szólamok, ha egy-egy élet példája hitelesíti őket. A temetőt járva, régi feliratokat olvasva a gyermekek más, a szokásostól eltérő történelem-, magyar-, filozófia- és vallásórakon vesznek részt. Ledőlt köveket emeltünk fel, írást tettünk olvashatóvá, ám lassan kiderült, hogy az osztályfőnökség adta keret ehhez túl kevés. Szükségessé vált a gondozói munkánknak a rendszerebbé, szakmaibbá és szervezetté tétele mellett az anyagi háttér biztosítása is.

– A nyolcvanadik születésnapjára Beszél a kő címmel igényes emlékalbum jelent meg. A könyv szerzői közül többen értekeznek a házsongárdi diákmunkáról, annak hosszabb távú, személységformáló, lelki, érzékenyítő hatásairól és közösségkovácsoló erejéről. Úgy tűnik, a sírgondozás sok nemzedéket fűzött össze, közös és közösségi élményt adott, és nem utolsósorban olyan emlékké vált, amire jó visszagondolni. 1999 fontos változást hozott életében: ebben az évben ment nyugdíjba és hozta létre a Házsongárd Alapítványt. A pihenéssel töltendő csendesebb időszak helyett óriási lendülettel és következetes akarattal fogott hozzá annak az intézménynek kiépítéséhez, amely mára kriptákat, síremlékeket újít fel és sok százat gondoz. Mesélne a kezdetekről és a legfontosabb eredményekről?

– Talán nemcsak Erdélynek, hanem Európának is legrégebbi, ma is működő sírkertje a közel félezer éves Házsongárdi temető. Neve fogalom, Kolozsváron túl is mindenütt, ahol magyarok élnek. Egy város, egy országrész több százados művelődés- és művészettörténetének tükré, Erdély kiemelkedő személységeinek panteonja. Itt nyugszik a zsoldártfordító Szenczi Molnár Albert, a tudós-pedagógus Apáczai Csere János, a nyomdász-betűmetsző művész Tótfalusi Kis Miklós, az orvos-nyelvész Gyarmathi Sámuel, az észak-amerikai utazó Bölöni Farkas Sándor, a magyar regény atyjának tekintett báró Jósika Miklós, a politikus, múzeumalapító gróf Mikó Imre, az utolsó erdélyi polihisztorként emlegetett Brassai Sámuel, majd az első világháborút követően a

kisebbségi helyzetbe jutott magyarság nagy halottjai közül Erdély kormánybiztosa gróf Bethlen Béla, az író, politikus gróf Bánffy Miklós, az építész, író Kós Károly, a költő Reményik Sándor, Dsida Jenő és Szilágyi Domokos, a színgazgató Janovics Jenő és még sokan mások. A Házsongárdi temetőben találjuk a Bánffy, Bethlen, Béli, Esterházy, Jósika, Kendeffy, Mikes, Mikó, Rhédey, Teleki, Wass és Wesselényi erdélyi arisztokrata családok sok kiváló képviselőjének sírját is. A műemléktörvény nem védi kellőképpen a házsongárdi sírokat, a sírhelyek megváltása egyre nehezebb. Egy kriptá, egy monumentális síremlék rendbetétele jóval meghaladja bármely Erdélyben élő család anyagi lehetőségét. Az államosított sírkertben büntetlenül leverhetők, összetörhetők voltak a régi kövek, átírhatók a nevek, lebonthatók a kerítések, beköltözhetők, átalakíthatók a műemlék kripták. Amit a szándékos rombolás elkerült, azt pusztulásra ítélte a gondatlanság, a közöny. Ezen a helyzeten akartunk változtatni, amikor 1999-ben létrehoztuk a Házsongárd Alapítványt. Az alapítvány célkitűzése: magánszemélyek adományait, alapítványok támogatását felhasználva évente néhány síremlék helyreállítása, mások folyamatos gondozása. E munkához elnyertük az erdélyi történelmi magyar egyházak, művelődési intézmények és a magyar állam támogatását, valamint a nagy múltú kolozsvári magyar tanyenyelvű iskolák segítségét. Mindnyájan képviseltetik magukat a kuratórium-ban, az iskolák diákcsoportjai sírgondozást vállalnak. Az alapítvány működési keretét 12 évig, belső alapítványi jelleggel, az Erdélyi Református Egyházkerület biztosította. Legnagyobb sikerünk az volt, hogy 2011-ben, Kelemen Hunor szakminisztersége alatt és az ő hathatós segítségével mintegy 400 síremlék, emlékhely műemléki védelmet kapott. Szervezetünk csak 2013-ban vált önálló jogi személyiséggel rendelkező, bejegyzett alapítvánnyá. Új besorolásunk kitágította lehetőségeinket: bátran pályázhattunk a magunk nevében is, lerázhattuk a sok bürokráciával járó közvetett segítségeket, nem kellett kapcsolatszerzéssel foglalkoznunk, a restaurált kövek helyettünk is beszéltek, hitelesítették értékmentő munkánkat. Csodás történések, váratlan találkozások éreztették velünk, hogy a holt lelkek is beálltak támogatóink sorába. 2022-ben újabb 400 síremlék műemlékké nyilvánításával próbálkoztunk. Az eredmény még várat magára, reménykedünk, de nagyon nagy mértékű az akadályoztatás.

A Rhédey-Mikó kripta a Házsongárdi temetőben. László Miklós felvétele

– 1790 őszén a Főkormányzók Széchenyire költözött. A befolyásos, politikai vezetésben is részt vevő főúri családok és nagypolgárok házakat, palotákat kezdtek építeni a város központjában, ezzel párhuzamosan díszes kriptákat a Házsongárdban. Mennyire változatosak – esztétikailag, stílusban, építészeti szempontból – ezek a főúri sírboltok, építmények?

– A Gubernium Kolozsvárra költözése óriási lendületet adott a város fejlődésének. A pompás palotát építő Bánffy György kormányzó példáját követve a főúri családok, főtisztviselők és

nagypolgárok versengve építették fényes házaikat, palotáikat a város szívében. Közben a Házsongárdi temetőben kerteket vásároltak, amelyeket a 19. század második felétől kezdve temetkezési helyként használtak. Az 1585-ben megnyitott házsongárdi köztemető az előző két évszázad kezdetleges reneszánsza és barokkja után késő barokk, klasszicista és empire stílusjegyek uralták, majd az 1840-es évektől kezdve a neogótika árasztotta el. Nem kizárt, hogy a főúri templom akkoriban épülő neogótikus tornya is hatással volt a stílus elterjedésére. Az 1870-es évektől a neogótika más

stíluselemekkel keveredve az eklekticizmusba hajlott át. A Kertek legszebb sírboltjai közül a hídvégi Mikóké neogótikus, az iktári Bethlenké neoromán, a bethleni Bethlenké klasszicizáló stílusú, a többi kevert. Számomra feltűnő és megható is, hogy a sír építmények stílusa, mérete, egyedisége mennyire tükrözi a kiváltságos erdélyi családok anyagi lehetősége mellett az egyéniségét, ízlését és szépérzékét. Nincs két hasonló kripta a temetőben! Bár a hajdan füves-bokros magánkertekből álló, nagyobb távolságokra egy-egy impozáns sírral, kriptával, a főút felé mívés, magas vasrácsos kerítéssel és kétszárnyas kapuval ékeskedő temető rész ma is a Kertek nevet viseli, az államosítás után betonrengeteggé változott. A szigetként megmaradt, pusztulásra ítélt történelmi és művészettörténeti szempontból értékes kripták, sír építmények egyre fogyó számban és romló állapotban maradtak reánk.

– Az immáron nagyszámú, műemléki védelemmel rendelkező nyughelyek közül bemutatna két-három olyat, amelyek restaurálása rendkívül összetett folyamat volt, és művészettörténeti-műemlékvédelmi szempontból is kiemelkedő?

– A kőfállal bekerített, neoromán stílusú monumentális sír építménynek, az Ybl Miklós által tervezett iktári Bethlen kriptának 12 évig tartó helyreállítása értékmentő munkánk első befejezett és talán legnagyobb megvalósítása. A fejedelmi család utolsó tagjai, Bethlen Domokos és húga, id. Bánffy Miklósné Bethlen Kata számára készült a koronás hatyús címerrel ékesített mauzóleum. A faragott köelemek, a gazdag belső falfestés, szentély és oltár, mívés vasrácsos ajtó egyedülálló szépségűvé teszik a kriptát. Benne méltó nyughelyre talált a leghíresebb családtag, a politikus, író és művész Bánffy Miklós is. A kripta tágas kertje kiváló helyszínnek bizonyult a temetőben kallódó, hant nélkül maradt, pusztulásra ítélt, muzeális értékű sírkövek, tumbák megőrzésére. Az 540 négyzetméter területű kert és a kriptát gróf Bánffy Miklós adományozta az Erdélyi Református Egyházkerületnek, de az államosítás után csak a bérleti jog érvényesülhetett. 170 fölött van a már restaurált, legkülönbözőbb méretű és stílusú sírkövek száma. Minden kő újjávarázsolása izgalmas, sokszor csodálatos történet, és megannyi külön öröm számunkra. Mégis kiemelném a magyar regényírás atyja, Jósika Miklós síremlékének teljes restaurálását. Aztán a nemzetközi hírű, tragikus

sorsú nyomdász, Tótfalusi Kis Miklós talapzatra emelt, vasráccsal bekerített, gyönyörű szövegű koporsókövének felújítását, vagy a nemzeti nőnevelés úttörőjének, De Gerando Antonina méltó emlékhelyének kialakítását. A magyar kormány nemzetpolitikájának köszönhetően felvállalhattuk a nagyobb léptékű helyreállításokat is. Így kerültek sorra a legfontosabb és legveszélyeztetettebb sírboltok, amelyek közül egyeket teljesen (iktári Bethlen, bethleni Bethlen, Berde, Biasini), másokat csak részben (Jósika, Béli) sikerült restaurálnunk. A kripták a legidőtállóbbak, a legdíszesebbek, erdélyi történelmünk sok nagyságának igaz megőrzői. Ezért igyekeztünk, a kedvező körülményeket kihasználva, a legköltségesebb felújításokba is belevágni, a lehető legtöbb kriptá romlását megállítani. A helyreállított bethleni kriptát ünnepeles keretek között 2022-ben adtuk át a nagyközönségnek, visszahozva a köztudatba az utolsó temetettnek, a román hatóságok által meghurcolt és bebörtönzött főispánnak, Észak-Erdély volt kormánybiztosának, a méltatlanul elfeledett politikusnak, gróf Bethlen Bélának (1886–1979) az emlékezetét. A 2023. évi Kolozsvári Magyar Napokra tervezzük a leghatalmasabbnak, a temető koronájának, a gyönyörűen helyreállított Mikó–Rhédey-kriptának az ünnepeles átadását, megemlékezve az ott nyugvó híres családtagokról, kiemelten gróf Mikó Imréről és feleségéről, gróf Rhédey Máriáról. (A helyreállított kriptát augusztus 18-án ünnepeles keretek között átadták – szerk. megj.)

– Irodalmárként engem is foglalkoztatnak az időnként még a föld alól is előbukkanó sírszövegek. Elsüllyedt, archaikus nyelv, régi kifejezések, sajátos szerkezetek, elfelejtett szavak kerülnek felszínre. Említene néhány különös szövegemléket?

– A Házsongárd nagyon gazdag feliratos síremlékekben. Erdemes újraérteni a halványuló, kikopott betűk összeolvasásával előálló szavakat, fordulatokat, a különböző nyelvváltozat-mintákat, átérzeni a búcsúztatás, az áhitat, a feláadásba vetett bizodalom magával ragadó, tömör, időnként metaforikus kifejezéseit. „Szólalj meg metszett köved által” – olvastuk, és beszélni kezdtek a kövek. Tudós tanárok, papok, orvosok, iparosok üzentek címereikkel, mesterjelvényeikkel, felirataikkal, ki-ki a maga nyelvén. Latin disztichonok, magyar alexandrinusok vagy egyszerű, sokszor ügyetlen mondatok, vesszorok közvetítettek mély filozófiai gondolatokat,

hitet, a túlvilág bizonyosságát, a haza szolgálatát, szép-szomorú élettörténeteket, az erényes élet dicséretét, mosolyogtató fűzfapoézist. Hajós Jánosné 1784-es tumbáján ez áll: „...itt lelki végleginyit várja / hogy mennybe magához felvigye s bezárja / hol többé ne járja változások árja. / Állj meg hát valaki mellettem elé mégy / halandó voltodról illő hogy példát végy...” Huszonhat évvel később Sipos Sámuel hívta magához a Teremtő: „Világi élete hatvanhét esztendő / Mikor Jézussához vala ő menendő / Lelkének testétől akkor lőn válása / Befogadá lelkét az ditsöült ég vára”. A hátramaradt család fájdalomát érzékelteti Gyulai István 1834-ben felállított tumbájának szövegrészlete: „Három élő gyermek kesereg utána / Sámuel, Dániel és a bús Susana / Kik özvegy anynyokkal nyögnek érzékenyen”. Az édesanyáknak, feleségeknek kijáró tisztelet ihlette ezt az 1794-ből való sírverset: „Pataki Sára volt Intze Mihály párja / Aszszonyi nem minden virtusinak tárja / Okos munkás anya leghívebb feleség / Legtisztabb bíborban öltözött kegyesség /... A ki felyül multa kárbunkulus árát”. Az anyák, feleségek dicsérete természetes módon egészíti ki a férfiak érdemeit méltató sorokat. Lészay Júliának, Újfalvi Sándor emlékiró feleségének sírverse gyönyörű példa erre: „Most tűnt le a magyar égről ősjellegű nőinek egyik fényes csillaga. E látogatott nemzet / női világa, / ha nyomdokait követi, / a férfi tetterős lesz, / a haza felvirágzik.” És végül egy időmértékes példa a lélek és a tettek maradandóságáról Méhes Sámuel természetrajz tanár kövén: „Oszlopa romlando / mint minden emberi / kézmű. / Ám de örökre meg áll / oszlopa tetteiben / 's míg az sirja fölött / némán bizonyítja halállát / addig ezek fenn / hirdetik hogy neve / él.”

– 2010-ben ekként nyilatkozott az Építészforumnak a mozgalmas házsongárdi viszonyokról és a kleptomániás temetőlátogatókról: „Szinte hetente tűnnek el sírkövek vagy síremlékekhez tartozó szobrok, kovácsoltvas kiegészítők. A folyamatos munkálatok miatt csaknem mindig vannak embereink a temetőben, így felügyelik is azt, hiszen nem csupán a viráglopás mindennapos, de fémszobraink, értékes köveink is állandó veszélyben vannak”. Az elmúlt bő évtizedben változott valamilyen módon a helyzet akár a rongálás, akár a temetődiplomácia tekintetében?

– Természetesen előfordult jó néhány szélsőséges eset. Ha átböngésszük 1990-től a korabeli sajtóhíreket, rendszeresen számolnak vandalizmusról,

Benczédi Sándor: Márkos Albert zeneszerző síremléke. László Miklós felvétele

sírrablásról. Volt, hogy ismeretlen tettesek elégették a Szabédi László sírján és a Dsida Jenő kriptáján elhelyezett koszorúkat. Gróf Kuun Géza orientalista tudós monumentális klasszicizáló sírját három ízben is meglopták: előbb feleségének bronz portróját feszítették le, majd a sír szélére rögzített bronz leányalakot vágták le, végül 2009 novemberében a gróf domborműves portróját is ellopták. Az eltűnt szobrok, domborművek csoportjába tartozik Kovács György színművész bronz portréja, Téglás Gábor költő és pákéi Sándor Dénesné bronz mellszobrai. Incze Ferenc festőművész saját kezűleg megmintázott fejszobrát 2004 márciusában tulajdonították el. A képzőművészeti alkotások, bronz- vagy más fémkellékek minden temetőben különösen kitétek a többféle okból gyűjtögetők számára. A felsorolt rongálások a temető méretéhez és az évek sokaságához képest nem kiugróan nagyszámúak. A temető őrzése is sokat javult, a viráglopások megritkultak. A mi jogos panaszunk és fájdalomunk, az tulajdonképpen történelmi, minden következményével egyetemben. Egy közel fél évezredes, működő temetőről van szó, amelyben 1918-ig csak néhány román sírt találhattunk. Az impériumváltás megfordította a város lakóinak nemzetiségi arányát, s ezt a temető sírjai is egyre inkább tükrözik: fogyó magyarság, fogyó magyar síremlékek. Az, hogy egy átlag román lakosnak nincs történelmi ismerete, nem menti fel a román városvezetőket, műemlékes szakembereket, törvényhozókat a felelősség alól. Nem kell különös rosszindulat ahhoz,

hogya a temetőtörvények meghozatalában meglássuk a szándékosságot, ne érezzük a kiszorítást. Egy hivatalosan is műemlék temetőben nincs egy műemlékes szakember, aki a végső döntést meghozza, nincs egyetlen magyarul beszélő személy, aki az egyre bonyolultabb törvények útvesztőjében a magyar sírbérletet (köztük sok románul nem értő idős vagy gyakran külföldi leszármazottat) el tudná igazítani. Ráadásul a temetői adatok titkosítottak. A temetői igazgatósággal, már az egymásrautaltság miatt is, sokszor még barátinak tűnő, diplomatikus viszonyban voltunk és vagyunk. Egy-egy konkrét sír vagy engedélyeztetés kapcsán elkerülhetetlenek az érdeklődések. Nyílt szembefordulástól kezdve a kényszer-megalkuvásig minden előfordult. Tudjuk, hogy nyomunkban járnak, térfigyelő kamerát helyeztek oda, ahol dolgozni szoktunk, volt, hogy reánk küldték a rendőrséget, de születésnapot is köszöntöttek. Rosszul viselik, hogy jobban ismerjük a temetőt, mint ők, hogy sikerült védetté nyilvánítanunk számukra teljesen idegen és érthetetlen szövegű síremlékeket, hogy diákjaink kegyeleti munkát végeznek, hogy turisták ezrei látogatják az „ő temetőjüket”. Ugyanakkor örömmel veszik, ha helyettük is takarítjuk a sírokat, ha figyelünk rájuk, kikérjük a véleményüket. Néha még adatokkal is szolgálnak. Féltik az állásukat, magasabb politikai igények kiszolgálói. A saját nagyjait sem ismerik, nem gondozzák. Elsősorban kegyeleti kultúránk nem egyezik a miénkkel. De fel kell tennünk a kérdést a mi oldalunkon is: annyi év, évtized elteltével a kivándoroltjaink sírjai miért maradnak megváltozatlanul, miért felejtődnek ki a hagyatékok tárgyalásánál, miért növi be őket a gaz, a bozót? Volt a múlt rendszerben igazságtalan sírelvétele, törvénytelen, visszafordíthatatlan felszámolás, de mi történt a változás, a „forradalom” után? A temető részéről, még ha kénytelenségből is, minden megváltott, hagyatékolt, végrendelet alapján juttatott sír megmarad, még gondozatlanul is. Most, amikor majdnem divat a Házsongárd siratása, ne olyanok sirassák, akik a felmenők nyughelyeit örökre elhagyták. Sokat lehet tenni ellenszélben is, mint ahogyan azt a mi 22 évünk bizonyítja. A siránkozók és a zászlólengetők inkább húzzanak ki egy-egy gyomot az elfelejtett sírokon, azzal is előbbre lennének. Közös erővel, odafigyeléssel és szeretettel még van lehetőség menteni a menthető. Legyen vége a nagy szavaknak, ide tettek kellene.

– **A fia, Gergely Balázs régész által szervezett 13. Kolozsvári Magyar Napokon Dsida Jenő kriptájának felújítására gyűjtöttek. Láttam, hogy sok száz két karszalagos adományozó felnőtt és gyermek mozgott az utcákon, hogy kifejezzék tiszteletüket Dsida Jenő emléke és a Házsongárd Alapítvány missziója előtt. Egy társadalom érettségének, civil elkötelezettségének jó példája, hogy egy tömegeket mozgató városi fesztiválnak szerves része tud lenni a műemlékvédelem és az emlékeztetéstől a restaurálásig? Milyen további tervei, célkitűzései vannak az Alapítványnak?**

– A Kolozsvári Magyar Napok ideje alatt rendszeresen a jótékonyági gyűjtések. A hagyományoknak megfelelően 2022-ben is adakoztak a résztvevők, ez alkalommal valóban Dsida Jenő költő kriptájának felújítására. A temetői emlékhelyek közül az övé az egyik leglátogatottabb. Mindig van rajta koszorú, friss virág. Nekünk, kései utódoknak feladatunk és kötelességünk – Dsida után szabadon – mindent megtennünk, amit megtehetünk, hogy a leromlott állapotban levő kriptát a sok kegyeltevő örömeire felújítsuk. A sikeres kezdeményezés eredményeként 21 743 lej és 5 500 forint gyűlt össze. Sajnos, mint ahogyan az „véletlenül” lenni szokott, három építésiengedély-kérésünk közül ennek a kriptának az iratai akadtak el a bürokrácia útvesztőiben. Mivel a sírbolt a polgármesteri hivatal tulajdona, és mivel nincs számontartott bérlője, körültekintőbben kell eljárniuk – szabadkoztak a hivatalosságok. Négy fórumon háritanak hónapok óta, miközben az engedélyeztetésre kiszabott határidő lejárt. Így előlről kellett kezdenünk a kérvényezést. Ez egy igazán jellemző, törvény szerinti „műemlékvédelem”, alaposan megfontolt hivatali eljárás, csak türelmesen ki kell várni a végét. Ki is fogjuk várni! A nagy kripták helyreállításával párhuzamosan, anyagi lehetőségeink függvényében, folyamatos a kisebb méretű, történelmi és művészettörténeti szempontból értékes sírkövek tisztítása, restaurálása is. Szerencsére a sokéves tapasztalat megtanított az előre tervezés fontosságára. Kikerülve a „van engedély, nincs pénz, és a van pénz, nincs engedély” buktatóit, alkalmazkodunk a lehetőségekhez. A felújítandó kripták hosszú sora vár a befejezésre vagy a mentőmunkálatok elkezdésére (Schütz-kripta, Béli-kripta, Csávássy-kripta). A magyar kormány Nemzetpolitikai Államtitkársága jelenti a biztos alapot értékmentő

munkánkhöz, de megvalósításainkat látva mindig kerül váratlanul adakozó cég vagy személy. Sok csodálatos, szinte megmagyarázhatatlan történés után úgy szoktam mondani, hogy ha a jószándék és a tisztakezűség kitart, akkor még a holt lelkek is segítségünkre sietnek.

...ahogyan az „véletlenül” lenni szokott, három építésiengedély-kérésünk közül ennek a kriptának az iratai akadtak el a bürokrácia útvesztőiben.

– **Egyik nagyapja sírján az „Elég néked az én kegyelemem” felirat olvasható; anyai nagymamája Petőfi kötetében pedig a: „Tanulj honszerelmet, tanulj lelkesedni!” bejegyzés. Úgy érzem, ez a két imperatívusz végigkíséri az életed. Kíváncsi volnék, az eljövendő évtizedek olvasóinak Ön milyen üzenetet hagyta meg?**

– Ha kegyelemként beleágyazódtam a Kárpát-medencébe, az ezeréves magyar történelembe és kultúrába, lelkekből lelkedzett életemnek természetes velejárói a lelkesedés és a hon szeretete. Soha nem ostromoltam méltatlan kérésekkel az eget, az isteni kegyelem elég volt ahhoz, hogy vergődéseim, kétségeim, kudarcaim mélységéből az emberszeretet, az önmegvalósulás, és ráadásul a családi boldogság magaslataira felküzdjem magam. Gergely István szobrászművészen, három gyermekem édesapjában olyan társat nyertem, aki haláláig minden munkámban mellettem állt, és sokszor, a családi mindennapok rovására is, segítségemre volt. Összegezve: életem során példaképeim igazították és irányították lépteimet, fogalmazták meg helyettem is álmaimat, értékeimet, céljaimat, biztonságot adtak családban, emberi kapcsolatokban. Olvasmányaim sok-sok hőse legérzékenyebb gondolataimat tisztázta, igazolta vagy elvetette. A versek különösképpen nagy hatással voltak reám. Úgy érzem, hogy az igazi versek fogalmazzák meg legpontosabban és legszívhezszólóbban létünk értelmét. Az én létem értelme talán belefér egy József Attila-sorba: „mert énvelem a hűség van jelen”. De nem egy üres űrben tántorgó világban, hanem egy olyanban, amelyet megtöltünk hittel, reménnyel, szeretettel, előremutató emberi igyekezettel és értelmes munkával.

Szima Csilla

Betekintés az Ipoly menti palóc világba

Ö

sszel *A csángók nyomában* című cikkemben egy nagyon sikeres biciklitúráról számoltam be, ahol a közös mozgás mellett igyekeztünk felfedezni a táj szépségeit, történelmi és kulturális értékekkel is gyarapodtunk. Olyan kiváló emberekkel találkoztunk, akik nemcsak őrzik, hanem éltetik is a magyar hagyományt azon a legtávolibb ponton, ahol még magyar szó csendül. Most tavasszal újra elindultunk, hogy ugyancsak a „végeket” fedezzük fel. Észak felé indultunk, hogy végig járjuk az Ipoly vidékét, a mostani Szlovákia területén, majd visszabicikliztünk Vácig. Szlovákiában igyekeztünk betekintést nyerni azon maroknyi magyarság életébe, akik ezen a vidéken küzdenek a megmaradásért.

A hetven személyből álló nagy csapat korán reggel indult két busszal Kolozsvárról, áthaladtunk Magyarországon, és korán délután érkeztünk az Ipoly forrásához. 950 méterre mászott fel velünk a busz, hogy Rimakokováról induljunk kerékpárral az Ipoly mentén Losonc felé. Nagyszerű fogadtatásban volt részünk, lencsevégre kapták, hogyan érkeztünk, majd azt is, hogyan indultunk útnak párhuzamosan a folyóval. Az Ipoly Szlovákiában és Magyarországon a Duna egyetlen bal oldali mellékfolyója, az Ipoly-hegy tövében ered Szlovákiában, majd délnyugat felé veszi az irányt, Ipolytarnócnál éri el Magyarországot, érinti Balassagyarmatot, megkerüli a Börzsönyt, majd Szobnál ömlik a Dunába. A folyó jelenlegi hossza 212,43 km. Bár első nap esőben bicikliztünk, ez nem rontotta el a kedvünket, élveztük a festői tájat, csodáltuk a tiszta vízű folyó csobogását.

Egyedülálló állat- és növényfajok találhatóak a környékén, ezért a térséget nemzeti parkká nyilvánították. A térség arról híres, hogy 2005-ben a folyó letkési szakaszán öt méter hosszú, egyetlen tölgyfából kifaragott bődönhajót találtak. A dendrokronológiai vizsgálat

szerint a fát legkorábban 1698-ban vághatták ki. A roncsot kiemelték, majd egy bányatóba süllyesztették konzerválás céljából.

Szlovákia régi neve Tórország volt, a 19. század végéig a magyarok tótoknak nevezték a szlovákokat. A szó eredeti értelmében gyűjtőneve volt azoknak a Magyarországon területén élő szláv nyelvű népeknek, amelyek nyugati keresztény vallásokat követtek. Manapság is beszélünk tótos kiejtésről azon a vidéken, ahol érződik a szlovák behatás. Több jelenlegi település is őrzi a nevet. A szó eredete a gepidák és más germán törzsek thuart törzsnévéről ered, akiknek állama a 4. századtól az 5. századig állt fent a Kárpát-medencében. Ez a törzsnév szerepel a teutonok és a mai németek deuts nevében is.

Izgatottan vártuk a második napot, amikor Kocurova Beáta losonci tanárnővel városi sétára indultunk. Már az idő is kedvezett, nem volt ragyogó napsütés, de az eső elállt. Sajnos a múlt század második felére jellemző általános várospusztításnak itt is számos csodás épület esett áldozatul, egy egész városrész arculatát rajzolta át az előző rendszer.

A 12. században Lutetia Hungarorum néven jelenik meg az itteni apátság birtoka. Határában a Királydombra a 15. század közepén a husziták emeltek erődítményt, mely alatt 1451-ben Hunyadi János vereséget szenvedett. A török időben nem volt erődfala, végül 1640-ben a templomot fallal vették körül. 1622-ben itt őrizte Bethlen Gábor a Szent Koronát. A trianoni békeszerződésig Losonc Nógrád vármegyéhez tartozott, 1924 és 1938 között református teológia is működött itt.

Mi először az egykori Rákóczi, ma Masaryk utcával ismerkedtünk meg, itt található a Kubinyi-ház, Kubinyi Ferenc és Gyurki Franciska lakása. Franciska Losonc első úrnője volt. A ház mögött

A török időben nem volt erődfala, végül 1640-ben a templomot fallal vették körül. 1622-ben itt őrizte Bethlen Gábor a Szent Koronát.

Híd az Ipolyon, Szlovákia és Magyarország határán, Drégelypalánk és Ipolyhídvég között

folytatódik az Arany utcácska, amely később számos nívós nemesi családnak adott otthont. A Kubinyi tér a mai formáját a város 1849-es augusztusi felégetését követő gyors felújítás során nyerte el. Ekkor bontották el a Sárkány vendéglő maradványait, majd a református templom melletti bástyát is. Itt volt a hetivásárok színhelye, amely Belpiac néven szerepelt.

A losonci református templom, a kassai templom, ahogyan helyben nevezik, a város legvonzóbb látványossága, és egyben jelképe is. A 65 méter magas tornya, tetején forgó szélkakassal, magasan a város felé emelkedik. Nekünk is volt alkalmunk megnézni. 1864 szeptemberében szentelték fel. A templom közepén egy sírboltra bukkantak, amelyben az emberi csontok mellett arany és ezüst ékszereket, gyűrűket, láncokat, karkötőket találtak.

A losonci Szűz Mária látogatásának tiszteletére felszentelt katolikus templom 1783-ban épült. A templom barokk stílusú egyhajós építmény a sekrestyével és 38,5 m magas tornyával Losonc egyik legpatinásabb épülete. A templom nemzeti kulturális emlékmű. A felmérések szerint ez a kulturális intézmény összegyűjti, megvédi, javítja és elérhetővé teszi a nógrádi régió kulturális örökségét.

A Vigadó épülete a korábbi Sárkány vendéglő, majd a helyére épült losonci Casino leégett telkén áll. A Kubinyi tér és a Herc utca sarkán álló épület az egykori Városháza, amely szecessziós stílusban épült a régi Csonka-féle kúria helyén. A Városháza Herc utcai szárnyának végén a Tűzoltó Egyesület őrszobái kaptak helyet. Itt található a

Zsidó Hitközösség imaháza is. Északi részén egykor egy malom állt, valamint itt volt a város régi temetője, ami mára eltűnt, teljesen beépítették. A városi óvoda is a Főtéren található, azért büszke rá Beáta, mert itt működik magyar tannyelvű óvoda is.

Az utcában, a Tugár-patak partján található a város ártézi kútja, a részletes földrajzi vizsgálatok bizonyítják, hogy a 365 m mélyről feltörő víz igen jó minőségű, hozama 1260 l/óra.

Meglátogattuk az evangélikus templomot, melyet 1859-ben emeltek késő klasszikus stílusban, az 1780-ban épült korábbi templom helyén.

Beáta azt is elmondta, hogy sajnos Losonc magyar lakosága rohamosan fogy, 1880-ban az 5000 lakosnak több mint fele magyarnak vallotta magát, 2022-ben a 25 000 lakosból már csak 2000 a magyar. Losoncon jelenleg 136 diák tanul magyar iskolában a kilencedik osztályig.

Második éjszakánkat Balassagyarmaton töltöttük, ahol Olexa Miklós, az Ipoly Túráközpont megalakítója fogadott bennünket, aki bemutatta kerékpár- és motorbicikli-múzeumát. „Amíg ember lesz, kerékpáros is lesz” – mondja Miklós, de már tovább is viszi a gondolatait, hosszú távon a kerékpáros sportot és a közép-európai kultúrát szeretné összekapcsolni, szellemiségében nyitott, politikamentes, kulturális intézményként szeretné működtetni. Az Ipolymentét akár zarándokhelyként képzelni el, amelyben a vidék természeti, történelmi, kulturális kincsei egy határoktól mentes palóc világot alkotnának. A felvidéki örökségek kincseit látni kell, a vidékfejlesztés

jön a maga útján, a mi esetünkben két keréken.

Szívesen jártuk végig mindkét múzeumot, sok régi típusú, különleges járgányt láttunk, de számomra a legnagyobb élmény Balassagyarmati Palóc Múzeum volt, ezért erről fogok beszámolni. A múzeumban a lakóházakon kívül istállót, pajtát, olajütőt, kápolnát, öltöztetett Mária-szobrot és faragott, út menti szobrot is láthattunk. Az épület együttes a 18. századi nógrádi falusi építkezést és életmódot mutatja be.

A palóc terület a Duna-Tisza közöttől észak felé, hosszú vonalban húzódik az Alföld és a magyar-szláv nyelvhatár között. Mára sok néprajzkutató foglalkozott e népcsoport származásával, és több lehetséges válasz valószínűsíthető. Az első feltételezés szerint az Anonymus által kunnak nevezett kabar nép telepedett ide. A palócok ősei a honfoglalás idején a magyar törzsekkel együtt érkeztek, és telepedtek le a Kárpát-medencében. A második feltételezés a palóc népcsoport magját polovec-kun eredetűnek tartja. Főleg fogságba esett kun csoportokról van szó, akik a várispánságok és egyházi központok uradalmaiba kerültek. Egy harmadik elképzelés szerint avar, székely, kazár töredékek leszármazottjai. A negyedik elképzelés szerint a palócok a honfoglaló magyarok és szlávok keveréke – palócok alatt a Nógrád-medence és Ipoly völgye magyar parasztsága értendő a 19–20. században.

A palócság létszámát egykor 600 000 főre becsülték, de ezt az egykor egy tömbben élő etnikumot több olyan csapás érte, aminek hatására ez a létszám mára feleződött.

Palócföld lakóit leginkább a folklór közös sajátosságai, a 20. század első felében is fennmaradt nagycsaládrendszer, és az ezt tükröző településszerkezet, a római katolikus vallás, valamint a kétféle *a* hangot használó nyelvjárás köti össze. A palócság létszámát egykor 600 000 főre becsülték, de ezt az egykor egy tömbben élő etnikumot több olyan csapás érte, aminek hatására ez a létszám mára feleződött. Előbb a török dúlás elnéptelénítette a településeket, majd a trianoni békeszerződés szinte

Táncosok és biciklisták a Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központban. Szima Márton fényképei

kettévágta Palócföldet. Az országhatáron túl maradt palócok létszáma a tudatos elszlovákosítás eredményeként egyre apad.

A palócok fontos foglalkozási ága volt a méhészet, a pálinka- és lekvárfőzés, aszalás és halászat. A disznók makkoltatása, félvad tartása volt a jellemző, az igavonásra még a 20. század elején is az ökröket használták. A palócok tudatában ott élnek az ősi hitvilági alakok, népi hiedelmek, babonás képzetek. Ezzel a világgal már az iskolában is találkoztunk, Mikszáth Kálmán *A jó palócok* című alkotásában.

A palócok sajátos beszédmódjukról azonnal felismerhetők. A nyelvtudósok szerint az ősmagyarok nyelvéből a Mátra körül elszigetelt palócok őrizték meg a legtöbb emléket. A hosszú *ú*-ból alakult *a*-ról nem tudnak leszokni. A *-val*, *-vel* náluk nem hasonul, a szóvégi más-salhangzók megmaradnak: „ablakval, botval. Híven őrzik az eredeti nyílt, hosszú *e* hangot: „tehen”. Az *ú* betű előtt a *t ty*-re változik: tyűz. A mondat szerkesztésének érdekes sajátossága, hogy kötőszó nélkül hosszasan tudnak beszélni.

A viseletük is jellegzetes, ezt jól tükrözi a múzeum. A női ingvállak hímzése, a kötény formája, a pruszlik, valamint a fejkendő megkötési módja is sajátos. A fiatalok élénk színű viselete idős korra fakóbb lesz. A férfiaknál a szűr általános viselet, valamint a fekete báránybőrből készült kucsma, hímzett vászoning, bő szárú, rojtos vászongatya és suba tartozik a viselethez. Néhány érdekes szokásról is értesültünk. A családi életük a régi patriarchális renden alapult. A palóc legény

nősüléskor hazavitte a menyecskét a szülői házba. A család élén a gazda és a gazdasszony állt, a gazda a vagyon őre volt, a gazdasszony sütött-főzött, a többi ifjú asszony mosott, varrt. A házassági szokásaikban is sok hagyományos elem élt tovább. Ha a szülők nem ellenezték a házasságot, a legény és a lány kendőt cserélt. A legény élete párja nem lehetett más faluból való. A vőlegény házhoz szállította a menyasszony ágját, ágyneműt és tulipános ládáját. Kocsin és lóháton, fényes küldöttség ment a menyasszonyért. Az ünnepi vacsora után jött a menyasszonytánc és a menyasszonyfektetés. A násznép akár több napon át vigadozott.

Az újszülött érkezését is elő kellett készíteni. A menyecske meggyónt, megáldozott, majd gombos nyoszolyát készített, a lepedő csücskébe fokhagymát, kenyeret, sót kötött, hogy elkerülje a rontást. A palócok hite szerint az ember halálát egy hulló csillag jelzi, a haldokló lelkének ablakot nyitnak, hogy könnyebben távozzon. A temetést követő toron a kanalat, villát keresztbe helyezik, a tányérokat lefelé fordítják, és egy széket üresen hagynak.

Amint a Börzsöny északi leejtőin tekerünk, nem győztük csodálni a kanyargó Ipoly mocsári ártereit, égeres láperdőit. A Nemzeti Parkot paleolit leőhelyként is számontartják, a hiedelem szerint valaha errefelé óriások is tanyáztak, s az Óriás-kő tövében legendák születtek. Dél körül érkezünk a Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központba, ahol több meglepetés is várt ránk Drégelypalánkon. Testi, lelki táplálékban részesültünk. Megnéztük Szondy legendájának filmes változatát,

majd a Szondy-múzeumban tárlatvezetéssel vettünk részt. Kint helyet foglaltunk, és elfogyasztottuk a gulyáslevest meg a lekváros palacsintát. Közben a helybéli néptáncosok palócvidéki táncokkal szórakoztattak. Szívet melengető pillanatok voltak, gyakran együtt énekeltük közös dalainkat. Hisz „nyelvében él a nemzet”, egymásban megtaláltuk azt a „szépet”, amit tovább is adhatunk. Hazaindulás előtt az egyik csoport felment az elég nehezen megközelíthető várhoz, a másik csoport pedig meghallgatta Drégely történetét, elbeszélgetett, majd elnótázgatott a helybéliekkel.

Hajdanán két község volt, Drégely és Palánk. Az előző már az Árpádok korában is létezett, nevét 1247-ben Dragul alakban említik. A szó kiváló, *alkalmas helyet* jelent, a nevet a vár alapítói adták. Az oklevelekben 1284-ben már faluként említik, s ekkor már állt a vár. 1313 és 1321 között Trencsényi Csák Máté kezébe került, majd királyi birtok, és a vármegye fő védőhelye lett. Az évek során a vár többször is gazdát cserélt, Zsigmond király pedig itt tartott állandó helyőrséget. 1534-ben a Váradai érsek panasza szerint Szapolyai török, rác katonái Drégely mezővárosát felégették, és a lakosok marháit elhajtották.

Esztergom és Nógrád eleste után az érsek Szondy Györgyöt nevezte ki a drégelyi uradalom intézőjévé, a vár parancsnokává, aki később hősiességével önfeláldozásával örökre emlékezetessé tette Drégely várát. A vár a maroknyi csapat és Szondy védelmére lett utalva. Ali pasa 12 000 főnyi hadsereggel felgyújtotta a várat körülvevő fapalánkot, a külső várat, és nagy küzdelemmel a sziklavárbá szorította Szondy. Két napon át tartott az ágyúzás, majd július 9-én a magas kaputorony beomlott. Ekkor Ali pasa Márton, nagyoroszi papot küldte el Szondyhoz követségbe, Szondy viszont ekkor sem adta meg magát. Csak számára tisztességes temetést kért. A vár elesett, Ali hősként ünnepezték, majd Szondy mellé sírba helyezték. A drégelyi rommá lőtt sziklavárat a hódítók helyreállították, és őrséggel látták el. 1593-ig török, majd a 17. század második feléig magyar használatban volt.

Szondy György és emberei négy napon át példamutató vitézséggel, halálra elszánt bátorsággal védekeztek a túlerővel szemben. Erről a négy napról költőink, íróink az évszázadok után is feledhetetlenül szép sorokat írtak. Drégely emléke és példája lett az önfeláldozó hazafiságnak és bátor helytállásnak.

Zilahi Nono |

Botár László festői gesztusrendszere

Botár László festőművész és formatervező 1959. július 20-án született Csíkszentkirályon.

Művészeti tanulmányait 1978-ban végezte a Marosvásárhelyi Zene- és Képzőművészeti Középiskolában. Ezt követően felvételt nyert a kolozsvári Ion Andreescu Vizuális Művészeti Akadémia formatervezői szakára, majd 1984-ben diplomát szerzett.

„Aki Csíkban rajzeszközt, ecsetet vesz a kezébe, nehéz igába hajtja a nyakát. Olyan elődök nyomában vagy éppen ellenében kell a maga útját járnia, mint Nagy István, Nagy Imre, Szász Endre. De szerencséje is lehet az idevalóság, mert olyan kortárs mesterek fogják kézen mindjárt legelején a talentumosnak mutatkozót, mint Gaál András, Márton Árpád, Sövény Elek; olyan avantgárd egyéniség ösztökélheti távoli utakra, idegen tájakra, mint a Somlyóról indult Márkos András. Nemcsak borvizek fakadnak itt, nemcsak pityókát, rozstot, hanem festőket termő is ez az itteni, csíki, gyergyói föld. Nemcsak zord, de színekben, fényekben tobzódó is tud lenni ez a táj.

Botár László az említett „terhekkel-javakkal” áldva-verve járja a maga útját, próbálja megragadni, nem a változót, hanem az örökkön változóban, nemritkán divatozóban az állandót, és azt a maga látása, színérzéke, ízlése segítségével munkáiba egyéníteni” – írja Kányádi Sándor *Festőket is termő föld* címmel megjelent írásában. (Hargita-fürdő, 1996. július 31.)

A festőművész több éven át formatervezéssel foglalkozott. Grafikus, plakáttervezői és kiadványszerkesztői tevékenysége mellett a Hargita Visual Art társaság elnökeként is tevékenykedett 2003-ig.

„Botár László képzőművész – végzett szakmája szerint: designer – szervezői szerepet vállalt a vizuális művészetek érdekképviseletében, s előbb a Hargita

Visual Art társaság elnökeként, hosszú évek óta a Hargita Megyei Kulturális Központ keretében végzi az ezzel kapcsolatos napi feladatokat. [...] Hivatali munkája mellett formatervezői vállalkozást is működtet, s ugyanott, mikor megunja a „termelőmunkát”, egy paravánt megkerülve, egy lépéssel máris a műtermében találja magát, s dolgozik, amíg bele nem fárad.

Többrétű tevékenységének köszönheti a festészetében mind karakteresebben megmutatkozó saját hangját.

Botár végtelennek tűnő (mert soha nem lehet abbahagyni) aktsorozatán – amihez rendkívüli módon ragaszkodik – különösen meglátszik az, hogy a szerelem és a miszticizmus egy törőlfakad” – olvasható Cseke Gábor *Botár László művészi útja* című – 2004-ben közzölt – írásában.

Botár László 2005-től a Hargita Megyei Kulturális Központ képzőművészeti szakirányítója, valamint a Csíkszeredában működő Free Camp Nemzetközi Képzőművészeti Alkotótábor szervezője, irányítója. Szervezői és művészeti tevékenységéről így ír Székedi Ferenc műkritikus: „Botár László az immár több mint tizenöt éves Free Camp kitálálója, szervezője és egyben képzőművésze is. Intézmények, magántámogatók azért állnak a háta mögött, mert tudják, hogy amit eldöntött, azt véghez is viszi. A kortárs európai képzőművészeti áramlatok megismerésének aligha volt kiválóbb eszköze, mint ez a Csíkszeredában évről évre megrendezett tábor, amelyet lám csak, az idén a koronavírus sem tudott megsemmisíteni. Sőt mi több, úgy tette fel rá a koronát, hogy Botár László egyben történelmet is írt: online térben szervezni napokon át tartó nemzetközi képzőművészeti alkotóműhelyt valóban úttörő munka. Mindaddig az évről évre itt készült Free Camp alkotásokat táborzáró kiállításon mutatták be. Most a művészek otthon dolgoztak,

Botár László magyar festő, grafikus, formatervező

Tájkép (2022)

de munkáik egy olyan közös, világhálós galériába kerültek, amelyeket megőrzi az idő. És esztendők múlva is bizonyítja: terjedjen ki akár az egész világra a járvány, a művészet akkor sem adja meg magát, a művészek határokon innen és túl képesek egymásba kapaszkodni és megmutatni, hogy bármiféle körülmények között az alkotás az emberi szellem igazi értéke és mércéje.”

Ötvenedik születésnapja alkalmából az alkotói tevékenységét és munkásságát átfogó kötet jelent meg *Megélt pillanatok* címmel, amelyben a sokoldalú képzőművész így nyilatkozik: „Próbálok tisztázni önmagam előtt, hányféle doboza, arca létezik annak a tevékenységnek, ami napjaimat kitölti. Sorra is veszem őket:

Aktív képzőművészet. Szoktam mondogatni, designt végeztem, ezért festek, és olykor szobrot is készíték. De úgy hiszem, nem az számít, ki mit végzett, hanem az, hogy az ember tudjon magával elszámolni.

Munkahelyi megbízatás. A Hargita Megyei Kulturális Központ vizuális művészeti irányítója vagyok, státusom szerinti kulturális hivatalnok, de az esetek többségében gyakorlati nyomdai

tervező, alkalmazott grafikus, vagy ha a helyzet úgy kívánja, formatervező.

Saját vállalkozás. A design számomra egészen más világ, külön is választom. Terveztem én lánctalpas traktort is a régi világban, mostanában ez irányú munkám belsőépítészeti tervezésből áll.

Művészeti szervezőmunka. Jó pár esztendeje szervezője és lebonyolítója vagyok a Hargita Megyei Képzőművészeti Tárlatnak (2013-tól Hargitai Szalonok). Amikor egyszer a megyei tárlathoz felleltároztam a képzőművészeket, közel száz szakavatott művészt számoltam össze, csupán néhány kivétel akadt, akiknek nincs felsőfokú végzettségük, de őket már a szakma többszörösen igazolta.

Művésztelep-irányítás. Csíkszeredában évről évre megtartjuk a Free Camp elnevezésű nemzetközi alkotótábort, amely korlátlan alkotói szabadságot jelent az itt alkotó romániai, magyarországi és más európai országokból, sőt Ázsiából vagy az amerikai kontinensről is érkezett képzőművészek számára. Közös teremben folyik a munka, egyféle interaktív iskola is mindez valamennyiünknek.”

Botár számos önálló tárlaton mutatta be festményeit, amelyeket az országban és Európa-szerte csoportos kiállításokon is megtekinthetett a közönség, a következő helyeken: Romániában, Magyarországon, Ausztriában, Svédországban, Németországban, a Moldovai Köztársaságban, Olaszországban, Lengyelországban, illetve az amerikai kontinens Kalifornia államában (Los Angeles). Az elmúlt években rendszeres résztvevője hazai és külföldi művésztelepeknek, melyek közül említésre méltó: Gyergyószárhegy, Bálványos, Csíkszereda, Homoródszentmárton, Gyimesközéppok (Románia), Berlin (Németország), Tångagärde (Svédország), Berekfürdő, Zalaegerszeg, Tomajmonostora, Dunaharaszti (Magyarország), Bécs (Ausztria).

A vizuális látvány *vitalista energetiz-musa és szigorú szerkezete között* címmel ír Botár művészetéről Vida Gheorghe: „Botár László legutóbbi képei az átélés őszinteségével hökkentenek meg és az „alla prima” festési mód nyújtotta formális, kromatikus energiák befogási módjának változatosságával, valamint a látványos képösszeállítások alkalmazásával, kiindulópontként használ elemi motívumokat (néha erotikusan-szexuális életterek), amelyeket olykor a figuratív memória stimulációjának köszönhetően fejleszt tovább. Ez a tény egy ritka koherenciájú és kolorisztikus intuíción alapuló vizuális látványt képes gesztálni. Dominálnak és teret nyernek a spektrális színek, amelyeket az őket beszippantó környezettől való megkülönböztetésre hivatott kontúrok határolnak el. Nem téveszti szem elől a kiindulómotívumot, az egyfajta „primum movens”-t, amely a művészi kiteljesedés folytán tellurikus erőket szabadítva fel, maximális hitelességgel vall a meghatározó temperamentális átélésekből.

Ennek a nehézkes vajúdnak a kiteljesedéseért mintegy a direkt gesztust alkalmazza, a távolkeleti civilizációk írásának analógiájaként.

Más eszmefuttatás mentén Botár vízióját a kromatika határozza meg, így a nagy konglomerátumai és a texturálisan mobilizált, intenzív, színes felületei, a felismerhető motívum foglalatából kiszabadulván, élő anyagot alkotnak és vitalitástól lüktetnek. [...]

A gesztus spontaneitása és a szerkesztés szigorja közötti állandó ingadozás és harmónia, ami az előreláthatatlant fegyelmezi és rendszerezi. Ezek ennek a valóságos képzőművészeti poétikának a fő jellemvonásai, de ugyanakkor a nagy előnyei is, amit egy olyan

Vélemény (2022)

művész alkot, aki az expresszív eszközök állandó kiterjesztésén és finomításán munkálkodva, meggyőződésünk szerint, az jövőben is még sok meglepetést tartogat számunkra.”

Botár László festőművész, formatervező művészi hitvallását így fogalmazta meg: „Ha vallomást kellene tennem, hogy miben látom az életemből eltelt fél évszázad mérlegét, értelmét, akkor azt mondanám: elégedett vagyok azzal a ténnyel, hogy ma egyáltalán beszélhetek eddigi munkásságomról. A jövőben is keresni fogom az olyan alkalmakat, amikor csakis és teljes mértékben az alkotásnak szentelhetem minden energiámat. Itt mindenekelőtt az autonóm művészetre gondolok. Ehhez feltétlenül szükséges a nyugalom, az effektív csend és egyedüllét. Csak így lehet megérlelni, átgondolni azt az információhalmazt, aminek csupán egy szerény hányada mindaz, ami az alkotó személyét foglalkoztatja, majd megfogalmazni és közölni azt, ami erre érdemes. Ezt mondtam 2009-ben, és ez a mai napig nem változott. [...] Azzal, hogy egy felületet önrendezéssel önállóvá teszek, saját víziómat próbálom megteremteni anélkül, hogy kölcsönvett tárgyakat,

elemeket, motívumokat kontextusukból kiemelve és újrarendezve mondjam el közlendőmet. Szerintem a táblakép ily módon soha nem veszíti el aktualitását, és képes dacolni – a jövő elbírálásának pozitív megítélésének reményében – bármely új keletű trenddel.”

Botár László köztéri alkotásai – Nagy Ödönnel közösen – megtalálhatók Csíkszeredában, Csíkszentkirályon, Csíkcsicsóban, valamint a parajdi sóbányában.

A székelyföldi születésű festőművész tagja hazai és külföldi művészeti szervezeteknek. 1990 óta tagja a Román Képzőművészek Országos Szövetségének, 1994-től a Barabás Miklós Céhnek, 1995-től a stockholmi Egyetemes Magyar Képzőművészeti Egyesületnek, 2016-tól a bécsi Arte Mix-Wien művészeti csoportnak, 2021-től a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete (MAOE), valamint a Stúdió 9 képzőművész-csoportosulás egyik alapító tagja.

Botár László érdemleges performanszai közül meg kell említenünk a Rómában működő Accademia di Romania in Roma keretében 2002-ben több csíki képzőművésszel közösen megvalósított produkcióval való részvételét,

valamint 2003-ban a kaposvári Vaszary János Kulturális Központban a szintén csíki képzőművészekkel közösen megvalósított produkcióját.

Székesi Ferenc műkritikus, publicista megnyitóbeszéde Botár László festőművész *Bizarr kapcsolatok* című kiállításán, mely a csíkszeredai Megyeháza Galériában nyílt meg 2021. március 12-én: „Első hallásra úgy tűnik, hogy a bizarr, az egy idegen szó, amelyet a nyelvápolók a magyar nyelvben szívesen helyettesítenének valami mással: szokatlan, furcsa, különös, bolondos, szélsőséges, torz. Vagy esetleg körül is írhatják: a megszokottól, a természetestől meglepően eltérő. Amikor azonban egy szó magyarázatára sokféle változat keletkezik, ez egyben azt is jelenti, hogy egyik sem képes teljes mértékben visszaadni jelentését, mert az jóval több mindegyiknél.

Így vagyunk a francia eredetű bizarr szóval is, amely ráadásul a perzsából ered, és külön végződésekkel ugyan, de minden európai nyelvben megkapta a maga létjogosultságát. Ahhoz, hogy mégis mi a bizarr, szeretnék felhozni néhány példát, egyet a személyes újságírói múltamból, többeket pedig a képzőművészetből. [...]

Botár László különböző festészeti stílusait jól ismerjük, azt is, hogy régebbi, amolyan ujj- és kézdörzsöléses pasztelljeit, tájképeit vagy éppen valamivel ritkább portréit, grafikáit, vagy éppenséggel modern felfogású design tárgyait milyen sokan szerették és szeretik.

Aki évek óta követte munkásságát, az rájön, hogy a művész korántsem véletlenül, hanem tudatosan távolodik el a figurativitástól...

Aki azonban évek óta követte munkásságát, az rájön, hogy a művész korántsem véletlenül, hanem tudatosan távolodik el a figurativitástól, az észlelésnek más és más szintjei határozzák meg a kutatásait, törekvéseit, nem a tárgyi, hanem a szellemi, az immateriális világot szeretné élénk állítani, ahogyan abban energiák, érzések, érzelmek, gondolatok tobzódhatnak, viaskodhatnak, ütközhetnek, egymáshoz társulhatnak, vagy éppenséggel bizarr, tehát a megszokottal eltérő kapcsolatokat teremtenek.”

Keresztes Ildikó

Ostinato

Több pályatársa méltatja óriási lexikális tudását, töméntelen munkaórán nehezen kifejezhető zenei kutatómunkájának fontosságát.

Deák Endre halálának 10. évfordulójára, 2022 végén jelent meg Boros Ernő nagykárolyi újságíró, publicista *Ostinato* című könyve*, a szerzőnek immár harmadik kötete az *Otthonom Szatmár megye* sorozatban. Talán nem véletlen, hogy helye van ennek a könyvnek ebben a sorozatban. Deák Endre Marosvásárhelyről indult ugyan, de magáénak tekinti őt Nagykároly, mivel 1976-tól 2012-ig a város művelődési életének egyik meghatározó, központi alakjává vált, ahogyan magáénak tekinti őt Szatmár megye és az erdélyi közművelődés is, hiszen fontos zenei mozgalom alapító letevője volt.

Nos, ez a könyv, amint azt a szerző előszavában elmondja, a zeneművész Deák Endre muzsikusi életútját mutatja be sajátosan, négy részben. Elsősorban úgy, ahogy azt Deák Endre saját szavaival mesélte el a Boros Ernővel készített maratoni interjúban, és amelyet a *Nagykároly és vidéke* hetilap 2009-ben és 2010-ban közölt folytatásokban. A második rész szintén az Endre gondolatait, naplóbejegyzéseit, élete utolsó éveinek zenei feljegyzéseit tartalmazza, mindazt, ami a nagyinterjúból kimaradt. A kötet szerves része ugyanakkor a harmadik rész, a szerző által

összegyűjtött gazdag, szakmai értékekben bővelkedő sajtóanyag, amely méltó megvilágításba helyezi Endre zenei munkásságát. Több pályatársa méltatja óriási lexikális tudását, töméntelen munkaórán nehezen kifejezhető zenei kutatómunkájának fontosságát, valamint azt a csodálatos erőt, amellyel a régizene-együttesét létrehozta és működtette.

Nagyon nagy értéke a könyvnek, hogy a negyedik részben végre többet is elolvashatunk Deák Endre rendkívül érdekes publikációiból. Ezek címe: *Arany János és a zene, Babrik József és a Camerata Transilvanica együttes, Nagykároly zenei múltjából*, valamint egy rendkívüli zenei felfedezéséből születő dokumentált anyag: *Erkel Ferenc Bánk bánja és Gróf Károlyi György, Bakfark Bálint, a híres lantos, Albo Juss Daley – a Douce memoire sanzon Bakfark Bálint átiratában*.

Mint minden úttörő, elindító, létrehozó, Deák Endre is sokat kapott a Jóistentől, amikor új műfajt tanult, kísérletezett, tapasztalt, közösséget teremtett egy olyan fajta muzsikával, amely addig – László Ferenc szavaival élve – „peremvidéken tenyésző zene-faj” volt.

A Musica Historica koncertje a Csíkszeredai Régizene Fesztivál színpadán, 2023. július 15-én. Ádám Gyula fényképe

Zenei pályáját az 1960-as évek végén – az 1970-es évek elején kezdte. Nem a régizenével, hanem a rockkal. „Isten különös kegyelme volt rajtunk akkor. A hatvanas évek közepétől a hetvenes évek közepéig terjedő időszakról, az úgynevezett progresszív zene nagy korszakáról beszélek, amikor gyakorlatilag egy jó évtized alatt végül is mindent kitaláltak, amit ezzel a zenei nyelvezettel el lehet mondani” – vallotta a kezdetekről.

Marosvásárhelyen tagja lett a Lyra együttesnek, akikkel együtt 1969-ben első díjat nyert Csíkszeredában az Ezüstoffenyő fesztiválon. A '70-es évek elején pedig a Búgócsiga zenekarral már gyakran szerepelt a tévében is.

Főiskolás éve alatt meghatározó volt számára a Babrik Józseffel való találkozás. Babrik József a Camerata Transilvanica együttes vezetője volt. Általa került közel a régizenéhez. Őt figyelte, amikor a Camerata Transilvanica együttes repertoárjának megteremtése és bővítése érdekében könyvtári kutatómunkát végzett Marosvásárhelyen, és a Teleki-Bolyai Könyvtár 16. századi kolligátumát, valamint Gyulafehérváron a Batthyaneum egyik 16. századi cseh kódexét kezdte tanulmányozni. Babrik József tragikusan korai halála után, a

'80-as évek elején Deák Endre folytatta az ő megkezdett munkáját.

A főiskola után az Avasba helyezték ki zenetanárnak, ahonnan megváltás volt számára Karácsonyi Péter hívására és segítségével Nagykárolyba kerülni. Remek zenei ízlése volt. Emlékszem, hogy egyforma rajongással hallgatta Bartókot, Josquint és a Yes együttest. Persze a zenehallgatás sok-sok, olykor éjszakai órát is jelentett a rádió és a szalagos magnó előtt, hogy elkapjon és rögzítsen egy-egy koncertközvetítést. Minden zenei műfajban értékelte a jót. Nem rangsorolt.

Így lehet, hogy rengeteg féle jó zenét is játszott különböző együttesekben. Gitározott a Castelanii (Kastélylakók) könnyűzenekarban, brácsázott egy román népi együttesben, miközben folklórra és gyűjtésre tanította annak szóelőhegedűsét.

Saját régizene-együttesét 1977-ben alapította meg. Két zenetanártársával kezdtek el furulyázni, majd fokozatosan bővült az együttes. Így esett, hogy a nagykárolyi régizene-együttes részt vett már a legelső Csíkszeredai Régizene Fesztiválon is 1980-ban.

A '90-es évek legelején, 1991-ben jelent meg első cédénk Németországban. Azért ott, mert Deák Endre Nagykároly

környéki sváb népdalokat is feldolgozott egy nagyon értékes forrásgyűjteményből, és az akkorra már nagy tömbben kint élő svábok vezetője érezte Endre munkájának úttörő voltát és jelentőségét. Kiutaztunk, és egy csodás kastélyban vettük fel ezt az anyagot.

Az idei Csíkszeredai Régizene Fesztiválra készülvén, valamelyik este egy régi, megsárgult üres kottalap került a kezembe, és az jutott eszembe, hogy mennyire örült volna Endre egy ilyen lapnak, és milyen becsben tartotta a jól író ceruzákat, hiszen kottázott, partitúrákat másolt, és gyönyörű stímmeket írt nekünk egész életében. Akkor sem esett kétségbe, amikor mi, együttesagok igen. Szinajára menet egyszer, a vonaton, úgy Brassó táján vettük észre, hogy „hoppá, minden kottánk otthon maradt!” Fél óra alatt reprodukálta őket emlékezetből.

Mi mindnyájan sokat kaptunk Deák Endrétől, és feladatunknak érezzük, hogy az egykori Collegium folytatói, a Carmina Renascentia együttes keretében tovább vigyük szellemi örökségét.

* Boros Ernő: *Ostinato. Avagy: „Hát nem örült (...) ez a Deák Endre. Otthonom Szatmár megye könyvsorozat 59. kötete. Nagykároly, 2022.*

Bálint Csenge Klára,
Hankó Zsombor, Kovács András Apor

„Az oltár gótikus stylban építendő”

Kupcsay János élete és munkássága (2.)

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma a 2016/2017-es tanévben indította a *Hétköznapi hőseink – írjunk történelmet!* elnevezésű kezdeményezését. Ennek lényege, hogy iskolások saját szülőfalujukból mutassanak be olyan embereket, akik bár nem kerültek reflektorfénybe, szélesebb körben az érdeklődés középpontjába, de munkájuk révén sokat tettek a helyi közösségekért, és rendkívüli képességekről, kiemelkedő tulajdonságokról, átlagon felüli jellemvonásokról tettek tanúbizonyságot. A projekt erdélyi lebonyolítója az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, ezen belül a Közép-Erdélyi Magyar Művelődési Intézet, résztvevői romániai magyar iskolás csapatok. *Hétköznapi hőseink* című sorozatában a *Művelődés* szerkesztősége a kezdeményezés során eddig született, helytörténeti adalékokat is tartalmazó dolgozatok szerkesztett, esetenként tömörített változatát teszi közzé.

Kupcsay János más munkái, kiállításai

Kupcsay János keze munkája a Huszka József (1854–1934) által tervezett láda is, amely tipikus példája a magyar stílusban készült bútornak.¹

Híresebb munkák:

- Egy Krisztus-alak keresztben, Trefort Ágoston közoktatási miniszter tulajdona (1877).

- Díszalbumfödelek (diófából és ébenfából) Rudolf trónörökös nászünnepe lyére, amiért Kupcsay 50 forint kitüntetési jutalmat kapott, és híressé tette az iskolát (1881).

- Nagyobb képkeret Trefort Ágoston miniszternek ajándékba (1882).

- I. Károly román király részére a Hohenzollernek ősi várkastélya és a Peleş-kastély diófából készült miniatűrjei (1884–1885), amelyekről így írt a korabeli sajtó: „A hosszúfalusi faragászati iskola növendékei gyönyörű két művet fejeztek be. Károly román király a múlt év nyarán két domborművű táblát rendelt meg, melyek egyikén a Hohenzollern-ház ősi vára, a másikon pedig a sinaiai Peleş-kastély legylen kimetszve. Mint írják, az iskola fényesen megfelelt feladatának és sikerült kinyerni a magas megrendelő

megelégedését, ki ezt Kupcsay János műfaragónak, ki a munka átadásával meg volt bízva, személyesen is kifejező és dicsérőleg emlékezett meg a műfaragászat haladásáról Magyarországon” (*Magyar Polgár*, 1884. október 12., 18. évfolyam, 236. szám); valamint „A műfaragás tanára, Kupcsay János szobrász, ki a két faragványt elkészülte után a királynak személyesen átadta, abban a kitüntetésben részesült, hogy a király teljes megelégedését nyilvánította neki és örömeinek adott kifejezést, hogy az iskola oly műtárgyakat készít, melyek Németország minden intézetének is dicséretére szolgálnának. A két műtárgy különben Károly király német fejedelmi rokonai számára készült” (*Magyar Polgár*, 1884. október 9., 18. évfolyam, 233. szám).

- Faburkolatok a Peleş-kastély számára.

- Bethlen András főispán szivarládája.

- Szarvas: „Fafaragás. Kupcsay János a hosszúfalusi felsőbb népiskola műfaragás-tanára, gyönyörű faragványt küldött fel a közoktatási minisztériumhoz. Ez egy diófából, saját mintázás után faragott szarvas, melynek művészi kivitele nem kevésbé lepte meg a bírálatra kiküldött szakférfiakat.

Fia, Kupcsay Felicián író, miniszteri tanácsos.
Kép: Wikipédia

A vledényi görögkeleti templom

A közoktatási miniszter Kupcsay úrnak a csángó fiúk képzése körül kifejtett buzgalmát akként akarja némileg megjutalmazni, hogy Kupcsaynál az iparmúzeum számára egy újabb műfagraványt rendelt meg.²

Pályafutása során Kupcsay János, aki tagja volt a Magyar Rajztanárok Országos Egyesületének is, számos kiállításon vett részt az ipariskolával együtt, és mindegyikről valamilyen kitüntetéssel tért haza:

- Az 1885-es budapesti országos kiállításon közreműködési érmét kapott.
- Az 1887-es bécsi kiállításon elismerő oklevelet.
- Az 1896-iki budapesti millenniumi kiállításon közreműködési érmet és elismerő oklevelet.
- Az 1897-iki brüsszeli kiállításon elismerő oklevelet.
- Az 1900-iki párizsi világi kiállításon közreműködési oklevelet.

Oltárok a horizonton – a tudás útja

Érdekes kérdés, hogy milyen okból kifolyólag indult be az oltárkészítő műhely a hosszúfalusi fafaragászati iskolában.

A rendelkezésünkre álló szűkös forrásokból aligha tudjuk ezt kideríteni, de az oltárok ornamentikájának elemzésével megpróbálhatunk erre válaszolni.

A kulcs talán maga Mișu Popp személye. A brassói akadémista festő életútja igencsak viszontagságos.

Székelyföld egyes településeinek templomi irattárában többször is előfordulnak a Papp vagy Pap Miklós, Pap Mih., Pap János nevek. Hol oltárok készítőiként, hol falfestmények festőiként. Ilyen települések Csík környékén Csíksomlyó, Csíkszentmárton, Csíkközmás, Tusnád, Csíkmenaság, Csíkszentimre, Csíkkarcfalva, Csíkszentkirály, Udvarhelyszéken Lövéte, Farkaslaka, Háromszéken Alsócsernáton, Bereck, Ozdola, Imecsfalva.³

Pap János nem volt más, mint Ioan Popp Moldovan de Galați⁴ (1774–1869) híres ikonkészítő mester, szobrász, festő és aranyozó. Az Elena Ivannal kötött házasságából tizenegy gyermek született, azonban csak négy fiú és öt lány érte meg a felnőttkort.

A festés családi hagyomány volt, és oltárkészítési tudását Pap János minden valószínűség szerint Hoffmayer Simon (1740 k. – 1800) szobrásztól és oltárkészítő mestertől tanulta, aki a

klasszicizmus erdélyi meghonosítója volt. Ő készítette a gyulafehérvári székesegyház barokk oltárait is. A Pap János által készített oltárok mind stílusban, mind típusban nagymértékben hasonlítanak a Hoffmayer-féle oltárokhoz.

Pap János két legnagyobb fia, Nicolae – aki a székelyföldi oltárképeket Papp Miklósként szignálta – és Constantin már a kezdetek óta apjuk műhelyében dolgoztak, sok székelyföldi oltárt együtt is készítettek, majd Papp Miklós külön műhelyt nyitott.

Álljon itt példaként Papp Miklós csíksomlyói munkássága. A csíksomlyói kegytemplom Nepomuki Szent János oltárát 1835-ben készítette (a felső képen Szent Erzsébet látogatása, a nagy képen Nepomuki Szent János, az alsó képen Szent Vendel – adományozták Botsántzi János és fiai); Szent Erzsébet oltárát 1836-ban (a felső képen Szent Juliánna, a nagy képen Szent Erzsébet – A Krauter család adományaként festette Bulhárd János, az alsó képen az utolsó vacsora – adományozták Bálint Ignác és neje Bors Juliánna); Szent Anna oltárát 1839-ben (a felső képen Szent Apollónia, a nagy képen Szent Anna, az alsó képen Jézus születése – özv. Rakovszky Mártonné br. Henter Anna adományaként); Keresztelő Szent János oltárát 1840-ben (a felső képen Szent Sára, a nagy képen Keresztelő Szent János, az alsó képen Mária Magdolna – adományozta Lukács János és neje Mánya Sára); a Szent Antal-oltárt 1843-ban alkotta meg (a felső képen Szent Bonaventura, az alsó képen Pádúai Szent Antal, festette Szopós Sándor, Kolozsvárt, 1931-ben); valamint a Szent Ferenc-oltárt az 1840-es években (a felső képen Szent Miklós, az alsó képen Assisi Szent Ferenc – festette Csűrös József, Kolozsvárt, 1838-ban).

Pap János két kisebb fiának, Mihálynak (Mișu Popp) és Jánosnak (Ioan Popp) más sorsot szánt: gondosan oktatta őket, Mihályt a kézdivásárhelyi katonai iskolába küldte, Jánost pedig a bécsi műszaki egyetemre. Mihály azonban hamar felhagyott a katonai pályával, a művészetek vonzották, így ő is Bécsbe ment a képzőművészeti akadémiára tanulni.⁵

Mișu Popp tehetsége apja műhelyében bontakozott ki. Bécsből hazatérve templomfestőként lett híres, nemcsak Bukarestben, hanem számos erdélyi településen is készített templomi falfestményeket, majd az oltárkészítést is átvállalta.

1850-től 1862-ig élt Bukarestben, azután hazatért Brassóba, a mai Prundu-lui⁶ utca 11. szám alatti szülőházába,

A hosszúfalu-alszegi evangélikus templom oltára

ahol apja műhelyét lendítette fel. Tíz évre rá ismerkedett meg Kupcsay János szobrásszal, tudásaik ötvöződtek, és a hosszúfalusi iskola beindítása együttműködésük gazdag táptalajának bizonyult: Kupcsay János az iskola növénydekeivel – a boldog békeidők számtalan megrendelését kielégítendő – elkezdtek oltárokat készíteni az újonnan épülő templomok számára.

A tudás útját egyértelműen bizonyítja az elkészített oltárok mintakincse, típusa, stílusa. Az ornamentika, a sablonok adottak voltak, Kupcsay és műhelye

elsajátította az aranyozás, ezüstözés, bronzírozás technikáját és Mişu Popp oltárképeivel egyházi remekműveket szültek.

Kupcsay Brassóban

A műfaragászati felső népiskola az 1895-ös tanévig működött Hosszúfaluban, vagyis 26 évet, amikor miniszteri rendelettel egyesítették a Brassói Állami Kőzépkereskedelmi és Faipari Iskolával, és Brassóba költözött a Kapu utca elejére.

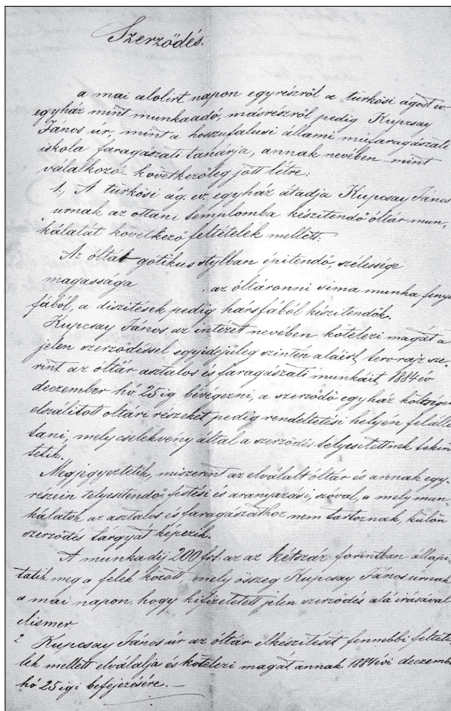
Hamarosan szükségessé vált egy megfelelő épület emelése, mivel az épületet bővíteni nem lehetett. Ez ügyben Szterényi József királyi tanácsos, országos iparoktatási főigazgató volt az, aki ismerve az itteni iparoktatási viszonyokat, meggyőzte a kereskedelemügyi minisztert egy új iskolaépület építésének szükségességéről. Az iskola új épülete meg is épült a mai Iuliu Maniu⁷ utca 2. szám alatt. A brassói fafaragászati iskola 1915-ig működött, ekkor az épületet katonai célokra lefoglalták, és katonai kórházzá alakították.

Kupcsay János haláláig, 1895 és 1910 között a brassói állami faipari szakiskola igazgatója volt. Halála után helyét az 1908-ban Párizsból hazatért tanítványa, Mattis Teutsch János (1884–1960) vette át, aki mind a négy évfolyamon, heti huszonnyolc órában tanította a mintázási gyakorlatot, és akinek szobrászati munkásságára sajátos módon íródott rá a hosszúfalusi iskolában szerzett sokéves tapasztalat, valamint Kupcsay János hatása. Kupcsay János a mintázás és szabadkézi rajz mellett az aranyozás technikáját tanította. 1896-ban külön-külön 400 forintos tanulmányi ösztöndíjjal meglátogatta a németországi, az ausztriai és svájci fa- és kőfaragó szakiskolákat, ezek tanulmányozásának céljával.

1898 februárjában ünnepelték meg tanári működésének huszonöt éves jubileumát. Ebből az alkalomból kapta királyi kitüntetés gyanánt a koronás arany érdemkeresztet. A király elismerése a következő elhatározásban nyert kifejezést: „A személyem körüli magyar miniszterium vezetésével megbízott magyar miniszterelnököm előterjesztése folytán Kupcsay János a brassói állami fa- és kőipari szakiskola tanárának az iparoktatás terén szerzett érdemei elismeréséül a koronás aranyéremkeresztet adományozom. Kelt Bp.-en, 1898. évi február hó 20-án. Ferenc József s.k. Bárány Bánffy s.k.”

A miniszter elismerését üdvözlő leirat tolmácsolta: „Tisztelt Tanár Úr! Tudomásomra jutván, hogy a tanár úr most tölti be ipariskolai tanári működésének 25. évét, őszinte örömmel szolgál önt ezen alkalomból melegen üdvözölhetni. Mint a hazai iparoktatásügy egyik legrégebbi munkatársának, tanár úrnak is jelentékeny része van abban, hogy ezen ügy, mely oly fontos tényezője hazánk közgazdasági fejlődésének, nálunk gyökeret verni, megszilárdulni és a fejlődés azon fokára emelkedni képes volt, melyen ma már a külföld elismerésével is találkozik. Nehéz munkát kellett végeznie, de

„Az oltár gótikus stílyben építendő...”

pályájára visszatekintvén megnyugvással töltheti el tanár urat az a tudat, hogy a fáradság meghozta gyümölcsét. Midőn tanár úrnak az iparoktatás terén egy negyedszázad alatt, sokszor nehéz viszonyok között lankadatlan buzgalommal és önzetlenséggel kifejtett sikeres működéséért őszinte köszönetemet és elismerésemet fejezem ki, azon óhajomnak adok még kifejezést, hogy hasonló odaadással működjék továbbra is e téren, melyen már eddig is oly szép sikereket ért el. Budapest, 1898. február hó 14-én. Báró Dániel s.k.”

A Székely Tanügy 1903. március 15-i, 4. évfolyam, 6. száma Kupcsay János 30 éves tanári jubileumáról számol be, részleteket tudhatunk meg a szobrász életútjáról: „A brassói m. kir. állami faipariskola febr. 27-én emlékezetes ünnepélyt rendezett. Megünnepelte úttörő tanárának, Kupcsay Jánosnak harmincz éves tanári működését. Kupcsay hét évig volt Münchenben, ahol szobrászati tanulmányokat végzett, mikor Trefort miniszter meghívására hazasietett, hogy az országban Hosszúfaluban az első fadaragászati iskolát berendezze és vezesse. Kupcsay lankadatlan munkásságának sikerült rövid egy pár év alatt az iskolát országos hírűvé tenni. Növendékei a rajzban, mintázásban, fa- és kőfaragásban oly kiváló előmenetelt tettek, hogy több növendéke, Köllő Miklós, Istók János stb. nevezetes szobrászok lettek, mások pedig kiváló műiparosok lettek, akik részint itthon és külföldön telepedtek le. Az iskolát

egy pár évvel ezelőtt Brassóba helyezték át és egyúttal faipari szakiskolává bővítették ki. Kupcsay megmaradt ennek az iskolának is egyik oszlopos tagja és csak természetes, hogy az intézet azon tanárának ünneplésére készül, a ki a szakirányú oktatásnak Magyarországon egyik legrégebb, úttörő munkása és a kit kiváló szakismerete, lankadatlan munkakedve miatt a brassói társadalom szereti és becsüli.”

Kupcsay János halála

Ha Kupcsay János életét kutatjuk, a halálából kell kiindulnunk. Szinte minden adatot a nekrológokból nyerhetünk ki, az iskola ide-oda költöztetésével, majd államosításával minden más forrás megsemmisült.

Türellemmel viselt hosszas szenvedés után, 1910. május 12-én halt meg Brassóban. Köszvényben szenvedett, minden lehetséges gyógymódot, még citromkúrárt is kipróbált eredmény nélkül.

A Művészet 1910/7. száma így ír haláláról:⁸

„Szép kort ért meg, 70 évet, s ezt az időt munkában töltötte, amelynek nyomában nem jártak zajos külső sikerek, de annál több komoly megbecsülés azok részéről, akik ismerték.

Igen dolgoz, mesterségét alapos tudással végző művész és ipariskolai tanár volt, akinek a művészi iparképzés, a dekoratív szobrászat, a fadaragás terén jelentős érdemei vannak. Ezeket az érdemeket persze, aki fel akarja újítani, annak messzire kell visszalapozni a magyar iparművészet annaleiseiben. Nekünk Molnár Viktor államtitkár és az elhunyt művész fia, Kupcsay Felicián volt szíves rendelkezésünkre bocsátani adatokat, amelyekből kiviláglik e messze Erdélyben élt, csendes és visszavonult, de hivatását annál lelkesebben felfogó, mesterségét annál teljesebben odaadással végző művészember munkássága. Nevét természetesen idefönn nem ismerik azok, akik a fővárosi kiállításokon kísérik figyelemmel a szobrászneveket. Eleintén is, fiatalabb korában, munkabírásiának teljében csak egy-kétszer szerepel Budapesten, így az 1885-iki országos kiállítás alkalmával. Ekkor sem új. n. nagy plasztikával, hanem dekoratív dolgokkal. Kupcsay János ugyanis dekoratív szobrász volt, nagyrészt faragott iparművészeti tárgyakat, bútorokat, oltárokat készített, bár előtanulmányai közt ott vannak a tisztán plasztikai tanulmányok is. Az a species volt lent Brassóban, mint Hölzel Bártfán. Fadaragó. Ez talán igen

egyszerűen hangzik, de, hogy mennyire élhet ebben is művészet, erre kitűnő példa éppen az európai hírű Hölzel, akinek nem állt mögötte technikai tudásban, dekoratív érzékben Kupcsay János sem.

Idefönn a magyar művészet fókuszában ezt persze, főleg az újabb generáció nem tudja róla. De annál jobban ismerik azok, akik keresik és szeretik a fadaragás középkori, gót, román stílyben készült produktumait. Egy ily munkája (faragott szarvast ábrázol) van az iparművészeti múzeumban. Ugyancsak Budapesten van néhány faragott bútora, amelyek az 1885-iki kiállításon voltak kiállítva s jelenleg Molnár Viktor államtitkár tulajdonát képezik. Annak idején többször nyílt alkalma, hogy a fővárosba kerüljön, Kupcsay azonban különös szeretettel ragaszkodott Brassóhoz. Talán azért is, merthogy az ottani német publikumnak erősebb szükségletét képezte az egyébként német gyökerű fadaragászat. Érdekes, hogy egy ízben Trefort Ágoston kultuszminiszter hívta Pestre, az akkor még csírájában lévő iparművészeti iskolába, s azt a feladatot tűzte eléje, hogy a magyar stílus megteremtésén fáradozzék. A nyolcvanas években, abban az időben volt ez, amikor először adták ki hangosan a jelszót, hogy magyar stílust kell csinálni, s először kezdték gyűjteni a népies ornamentikát. Kupcsay János a miniszter meghívását nem fogadta el, s a miniszter e művészpoltikájával szemben az volt a meggyőződése, hogy »magyar stílus nincs, a magyar stílust megcsinálni nem lehet«.

„Igen dolgoz, mesterségét alapos tudással végző művész és ipariskolai tanár volt, akinek a művészi iparképzés, a dekoratív szobrászat, a fadaragás terén jelentős érdemei vannak...”

Kupcsay János a faragást nemcsak mint művész kultiválta, hanem mint tanítója is ennek az iparművészeti ágának. Professzor volt eleinte a hosszúfalusi iparirányú állami felső népiskolának, s aztán a brassói faipariskolának. Ily irányú működése legalábbis oly jelentős, mint a művészeti.

Annak idején, mikor tanítani kezdett, ezen a téren egészen egyedül állt, úttörő volt. Évek során elérte azt, hogy oly generációt nevelt, amely ki tudta elégíteni egész Dél-Magyarország efféle szükségleteit. A brassói és környékbeli publikum és iparosok most már nem Bécsből hoztattak faragott bútort, nem bécsi faragványokat használtak bútoraik díszítésénél.

Tanítványai mind jó ízlésű, mesteriségüket jól végző iparosok lettek, kettő közülük pedig ismert szobrász: a korán elhunyt székely születésű Köllő Miklós és Istók János.”

A Brassói Lapok 1910. május 13-i 108. számából azt is megtudhatjuk, hogy „reggeli fél 4 óraker, életének 70-ik és boldog házasságának 36-ik évében” hunyt el, valamint a „Temetése folyó hó 14-én, szombaton délután 3 óraker lesz a Kapu-utca 72 sz. alatti lakásáról a postaréti temetőbe”.

A Brassói Lapok 1910. május 14-i 109-es számából megtudhatjuk, hogy „Lelkéért az engesztelő szentmise áldozat f. hó 16-án, hétfőn reggel 8 óraker fog a szentferencendi szerzet templomában az Egek Urának bemutatni”, továbbá a rokonságról is információt nyerhetünk: „Özv. Kupcsay Jánosné, szül. Molnár Júlia, mint neje, Dr. Gulya Lászlóné szül. Kupcsay Anna, Dr. Kupcsay Felicián min. fogalm., Dr. Kupcsay Bernát ügyvéd, Kupcsay Viktor, mint gyermekei. Gulya Laci, András, Kupcsay Vanda és Nóra, mint unokái. Özv. K. Molnár Viktorné lelkész özvegye, mint anyósa. K. Molnár Viktor államtitkár és neje, A. Makoldy Józsefné sz. Molnár Ilona post. és táv. felügyelő özvegye, mint sógora és sógornő. Nádasky Márkné, Theodorovics Milsza kúriai bíró özvegye, dr. Kertész Sándorné főorvos özvegye, mint menyek szülők. Gulya László közigazgatási bíró. Dr. Kupcsay Feliciánné szül. Nádasky Zsifkovits Perszida, dr. Kupcsay Bernátné szül. Kertész Edith, mint veje és menyek.”

A brassói állami faipari szakiskola tanári testülete külön gyászjelentést adott ki, és Sztéryni József államtitkár a következő táviratot intézte a gyászoló családhoz: „Mély megilletődéssel értesültem az intézet régi, kiváló érdemű tanára, Kupcsay János haláláról. Fogadják súlyos veszteségük alkalmából mélyeséges részvétem kifejezését. Kegyelettel fogom megőrizni húsz éven át hű munkatársam és barátom emlékét. Sztéryni.”

A Brassói Lapok 1910. május 15-i 110. száma visszatér a temetésre: „Kupcsay János temetése ma délután 3 óraker folyt le. A gyászházban, Kapu utca 72

sz. alatt, már a kitűzött idő előtt nagy számban összegyülekeztek a gyászoló családtagok, rokonok, tisztelők és jóbarátok, hogy kikísérjék utolsó útjára az elhunytat. A beszterlés után a koszorúkkal elborított halottas kocsira tették a koporsót – mely előtt egy szintén koszorúkkal megrakott gyászkocsi haladt – és a menet a postaréti róm. kat. temetőbe kísérte el az elhunytat, hol örök nyugalomra helyezték.”

Sírájáról (postaréti temető 1035-ös sírhelye, Kupcsay János 1910, Kupcsay János 1937, Dr. Kupcsay Bernát 1960, Kupcsay Edit Leona 1978, Movilă Vladimir 1980) fennmaradt egy fénykép, rajta a következő felirat, amelyből a síremlék leírását is megtudhatjuk:

„Néhai Kupcsay János szaktanár, akadémikus szobrász, a koronás arany érdemkereszt tulajdonosának síremléke a brassói postaréti temetőben, melyet egykori tanítványai, barátai és ismerősei az Iránta való ragaszkodásuk és szeretetük külső jeléül emeltek. Kupcsay János született 1840 évi május hó 8-án Berzevice községben. Tanulmányait Eperjesen, Kassán és Münchenben végezte. Működött a hosszúfalusi mesteri állami faragászati és a brassói m. kir. állami faipari szakiskolánál 1873 évi február hó 27-étől elhunya napjáig, vagyis 1910 évi május hó 12-éig.

Állami szolgálata alatt 14 rendbéli kitüntetésben részesült. Tetemei, az általa választott gyönyörű fekvésű postaréti temetőben, Brassóban, 1910 évi május hó 14-én óriási részvét nyilvánítása mellett helyeztetett örök nyugalomra, hová a szeretet emelte a zalatnai kőipari szakiskola által készített márvány síremléket, melyet a marosvásárhelyi fémipari szakiskolán készült művészies kivitelű vasrács szerkezete vesz körül.

Emléke legyen áldott és őrizzük meg kegyelettel!

Brassó, 1912. május 30.
Dózsa János”

Következtetés

Kupcsay János igazi hétköznapi hős volt, a barcasági csángó értelmiség kialakulásában igen fontos szerepe volt, hasonlóan messze földön híressé tette a hosszúfalusi, majd a brassói faragóiskolát. Mindent megtett Hosszúfaluért, Hétfaluért, a Barcaságért.

Házassága és gyerekei révén igazi papi, tudós, írói és művészdinasztiába került, amelynek tagja volt: kaposi Molnár Ádám (Adam Molnar de Kapos) jogász, orvos, természettudós, botanikus;

kaposi Molnár Károly (Carol Molnar de Kapos) pedagógus, lelkész; kaposi Molnár Sándor (Alexander Molnar de Kapos) iskolamester, lelkész; kaposi Molnár Viktor (I.) lelkész; dr. kaposi Molnár Viktor (II.) író, művelődéspolitikus, miniszteri tanácsos; Molnár Júlia író, elbeszélő; dr. jur. Kupcsay Felicián író, miniszteri tanácsos; ákosi Makoldy Sámuel polgármester; ákosi Makoldy József (I.) posta és távirda felügyelő; ákosi Makoldy József (II.) festőművész, grafikus, építészmérnök, „Erdély vándorgrafikusa”; dr. Kupcsay Bernát ügyvéd stb.

...számos faragványt,
munkát, oltárt kellene
még beazonosítani, hogy
teljesen megismerhessük
Kupcsay János és a
hosszúfalusi, majd brassói
iskola munkásságát.

A kutatást több szálon lehet folytatni, számos faragványt, munkát, oltárt kellene még beazonosítani, hogy teljesen megismerhessük Kupcsay János és a hosszúfalusi, majd brassói iskola munkásságát, de adatok, források hiányában nehéz a múlt porát törölgetni, a feledés fátylát lebegtetni.

Az írás készültkor, 2022-ben Bálint Csenge Klára, Hankó Zsombor és Kovács András Apor a Zajzoni Rab István Középiskola tanulói voltak. Jelenleg ugyanott folytatják tanulmányaikat. A dolgozat irányítója: Kovács Lehel István tanár.

Jegyzetek

- 1 *Építő Ipar*, 37. évfolyam, 46. szám, 1913; Kovács Lehel István: Egy kettős évforduló emlékére: Huszka József és a magyar stílus. *Hétfalu*, 2./2014. február 20.
- 2 *Figyelő*, 1874. december 13., 4. évfolyam, 50. szám.
- 3 Pál Emese: *A brassói Pop család alsócsernátóni munkái*. TDK-dolgozat, Kolozsvár, 2008.
- 4 A család a Fogarassal ma egybeépült Galați nevű faluból származott.
- 5 Corneliu Comănescu: *Pictorul Mișu Popp. Țara Bârsei*, IV., március–április, 1932.
- 6 Porond utca, Nagy utca a Bolgárszegben.
- 7 Vasút utca.
- 8 Lyka Károly (szerk.): *Művészet*, 9. évfolyam, 7. szám, Budapest, 1910.
- 9 *Brassói Lapok*, 1910.

